

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет економічних наук
Кафедра економічної теорії

Кваліфікаційна робота

освітній ступінь – бакалавр

на тему: **«ДОСВІД КРАЇН АЗІЇ В НАПРЯМКУ РОЗВИТКУ
КЛАСТЕРІВ: МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ»**

Виконав: студент 4-го року
навчання,
Спеціальності
051 Економіка
Прилепко Кирило Миколайович
Керівник: Бойко Олена Миколаївна
кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Рецензент

(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота захищена

з _____ оцінкою

Секретар

ЕК

« _____ »

20 _____ р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1.ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ КЛАСТЕРІВ	6
1.1.Кластери як рушійна сила економічного розвитку в умовах глобалізації... 6	
1.2. Цілі, види та завдання функціонування кластерів	9
1.3 Основні аспекти розвитку транснаціональних та трансрегіональних кластерів	13
РОЗДІЛ 2.АНАЛІЗ ФУНКЦІОНУВАННЯ КЛАСТЕРІВ В КРАЇНАХ АЗІЇ ТА В УКРАЇНІ	19
2.1 Азіатський досвід створення та розвитку кластерів як складової спеціальних форм організації інноваційної діяльності.....	19
2.2. Вітчизняний досвід функціонування кластерів.....	25
2.3. Міжнародний досвід щодо застосування інструментів підтримки створення та розвитку кластерів	30
РОЗДІЛ 3.ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ КЛАСТЕРІВ	36
3.1. Нормативно-правове забезпечення функціонування кластерів в країнах Азії.....	36
3.2. Інституційні аспекти створення та розвитку кластерів в Україні	44
3.3. Розробка пропозицій щодо функціонування вітчизняних кластерів	50
ВИСНОВКИ	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	58
ДОДАТКИ.....	82

ВСТУП

Актуальність проблеми. В сучасних умовах глобалізації економіки, розвиток кластерів стає важливим фактором економічного зростання та конкурентоспроможності країн. Україна, як країна з потенціалом для розвитку інноваційного сектору, потребує вивчення та впровадження міжнародного досвіду створення та функціонування кластерів. Особливу увагу слід звернути на азіатський досвід, де кластеризація економіки успішно застосовується для забезпечення інноваційного розвитку.

Аналізування азіатського досвіду та його впровадження в Україні має велике значення для створення сприятливих умов для розвитку кластерів у таких галузях, як ІТ-технології, виробництво машин та обладнання, аграрний сектор. Це дозволить підвищити конкурентоспроможність української економіки, залучити інвестиції та сприяти створенню нових робочих місць. Сьогодні базова концепція регіонального розвитку, яка є основою для створення промислових кластерів, промислових кластерів, альянсів, кооперативів та інших соціальних систем, раптово вийшла на перший план і стала загальнодержавною проблемою.

Таким чином, виникає необхідність дослідження та впровадження азіатського досвіду створення та функціонування кластерів в Україні з метою забезпечення сталого економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності країни у глобальному ринковому середовищі.

Об'єкт дослідження - процеси кластеризації економіки та їх розвиток.

Предмет дослідження – функціонування кластерів в Азії та впровадження їх досвіду в Україні.

Мета і завдання. Мета - проаналізувати азіатський досвід створення та розвитку кластерів в економіці для визначення можливостей та розробки пропозицій для функціонування вітчизняних кластерів. Основна увага буде приділятися створенню та функціонуванню кластерів в Азії та передачі цього досвіду на український контекст.

Завдання дослідження:

- Вивчення ролі кластерів як рушійної сили економічного розвитку в умовах глобалізації.
- Аналіз цілей, видів та завдань функціонування кластерів у контексті створення сприятливих умов для інноваційного розвитку.
- Розкриття основних аспектів розвитку транснаціональних та транс-регіональних кластерів та їх значення для сталого економічного зростання.
- Аналіз азіатського досвіду створення та розвитку кластерів як складової спеціальних форм організації інноваційної діяльності.
- Оцінка вітчизняного досвіду функціонування кластерів та виявлення його переваг та недоліків.
- Вивчення міжнародного досвіду щодо застосування інструментів підтримки створення та розвитку кластерів.
- Виокремлення нормативно-правового забезпечення функціонування кластерів в країнах Азії та можливостей його впровадження в Україні.
- Дослідження інституційних аспектів створення та розвитку кластерів в Україні та визначення проблем

Методи дослідження. Для досягнення мети та вирішення завдань у роботі використовувались загальні та спеціальні методи, зокрема: абстрагування, ідеалізація, групування, аналіз та синтез — для визначення природи кластерів, її ключових елементів та їх властивостей; структурно-функціональні, порівняльні, аналогічні, — у процесі вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду організації кластерів; узагальнення, індукція, відрахування — для виявлення тенденцій в організації кластерів на Україні.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у впровадженні міжнародного досвіду щодо застосування інструментів підтримки створення

та розвитку кластерів, розробки пропозицій щодо функціонування вітчизняних кластерів;

Практичне значення одержаних результатів. Розроблені рекомендації можуть бути застосовані у сфері ІТ-технологій, у виробництві машин та обладнання в аграрному секторі економіки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ КЛАСТЕРІВ

1.1.Кластери як рушійна сила економічного розвитку в умовах глобалізації

Групи організацій, які мали характерні для кластерів риси, у деяких країнах існували вже понад 100 років тому. Проте, лише на початку 90-х років ХХ століття концепція кластерного розвитку набула методологічного оформлення. У ХХІ столітті кластери, як географічні концентрації фірм, що отримують економічні вигоди завдяки близькому географічному положенню, взаємної кооперації та конкуренції, набули повсюдного поширення і почали відігравати основну роль формуванні регіональної політики.

У світі кластери є новим унікальним чинником конкурентної боротьби. Е. Тоффлер, один із авторів концепції постіндустріального суспільства, назвав кластеризацію «новою хвилею розвитку капіталізму» розглядаючи її як новий вектор розвитку світової системи. Кластеризацією нині охоплено понад 50% провідних економік світу, у яких задіяно близько 40% робочої сили цих країн [36].

Кластери є ефективним інструментом соціально-економічного розвитку та фактором підвищення інноваційної та інвестиційної активності як для самих учасників кластера, так і регіонів, на території яких вони знаходяться. Однак, варто зазначити, що в сучасному світі країни використовують кластери не тільки як інструмент регіональної політики для вирішення локальних соціально-економічних проблем, а й як активний механізм інтеграції національних виробників у світові ланцюжки доданої вартості, що сприяє досягненню глобальної конкурентоспроможності у стратегічній перспективі.

Сучасна теорія кластерів лежить у роботах британського економіста А. Маршалла, одного з відомих представників неокласичної школи XIX століття.

Надалі дослідження природи кластера та його ролі в економіці продовжив М. Портер. Саме їм було введено термін кластер у науковий обіг. М. Портер, досліджуючи проблему територіальної організації продуктивних зусиль та його кореляції з конкурентоспроможністю окремих фірм чи галузей, виявив таку тенденцію. Найбільш успішні організації розташовуються не безсистемно, а концентруються на одній території, по іншому, утворюють кластер - «угруповання географічно сусідніх взаємопов'язаних компаній та межуючи з ними організацій, які ведуть свою діяльність у конкретній сфері та взаємодоповнюють один одного» [4], і тим самим підвищують конкурентоспроможність одночасно обох суб'єктів.

За останні два десятиліття вивчення кластерів набуло більшої актуальності в науці у зв'язку зі збільшенням масштабів кластеризації економік різних країн.

Українське законодавство не дає чіткого визначення для поняття «кластер». Світове законодавство та дослідження вчених є більш актуальними та адаптивними до економічних процесів. Так, у 2000 році поняття «інноваційного кластеру» було офіційно сформовано вперше Міжнародною конференцією з інноваційної політики та технологій, в основу якого лягло класичне визначення вченого Майкла Портера [38].

За визначенням, «кластер – це географічна концентрація пов'язаних між собою компаній та установ у певній галузі. Кластери охоплюють безліч взаємопов'язаних галузей та інших суб'єктів, важливих для конкуренції. Вони включають, наприклад, постачальників спеціалізованих ресурсів, таких як компоненти, машини та послуги, та постачальників спеціалізованої інфраструктури» [18].

За Портером, кластери включають у себе споживачів, виробників комплементарних товарів та компанії, що мають спільні технології та ресурси. До кластерів також можуть входити державні установи, університети,

організації зі стандартизації, аналітичні центри, та інші асоціації, що надають спеціалізовану кваліфікацію та технічну підтримку.

Можна сказати, що кластери – це мережа економічних партнерських відносин, які дозволяють створити конкурентні переваги для взаємопов'язаних фірм у певному регіоні. У перспективі ця перевага стає стимулом для подібних галузей приєднатися та розвиватися у межах кластеру або займати інші регіони.

Існує дві основні якості, що характеризують кластер – це вертикальний та горизонтальний зв'язки [13] Щодо вертикального зв'язку, то у кожному кластері наявний ланцюг купівлі-продажу.

Горизонтальний зв'язок полягає у подібності виготовлених товарів та послуг, а також у використанні схожих та взаємопов'язаних технологій та інструментів. Завдяки наявності таких зв'язків, кластер стає способом комунікації та взаємодії подібних підприємств у певному регіоні.

Спираючись на виявлені характерні риси, можна запропонувати таке визначення:

Кластер - сукупність, що прагне до стійкості, сконцентованих на одній території економічних суб'єктів, що характеризується відносинами функціональної залежності між її елементами, наявністю синергетичного ефекту, що генерується внаслідок взаємної кооперації і конкуренції, а також, високим ступенем інноваційної активності.

Отже, виділено основні характерні риси сучасних кластерів. Зазначається, що синергичні ефекти, що виникають у кластері, стимулюють інноваційну активність учасників кластера, а також сприяють досягненню кластером сталого розвитку. Сформульовано авторське визначення для терміна «кластер», яке уточнює наявні в теорії дефініції, та має важливе значення з погляду вироблення критеріїв відбору кластерів для надання державної підтримки (надання субсидій, податкове стимулювання тощо).

Завдяки вищевказаним рисам підвищується конкурентоспроможність як окремих учасників кластера і кластера загалом, і конкурентоспроможність

регіону, у якому розміщено кластер, і, зрештою, національної економіки. У зв'язку з цим, можна розглядати кластери як новий фактор для збільшення конкурентоспроможності в сучасному світі.

1.2. Цілі, види та завдання функціонування кластерів

На основі дослідження такого явища, як кластери, доцільно виокремити мету кластерної організації, її завдання та функції. Насамперед, формування кластеру відбувається з метою підвищення загального рівня продуктивності праці по регіону, а відтак рівня конкурентоспроможності та економічного ефекту від діяльності, що проводиться суб'єктами кластеру.

Завдяки концентрації та кооперації суб'єктів та виробництва у певному регіоні, згаданих процесів утворення формальних і неформальних стосунків, формуються конкурентні переваги, які неможливо відтворити або скопіювати іншим регіонам.

Головна мета кластеру – вплинути на конкуренцію. За Портером, кластерна організація впливає на конкуренцію трьома способами [44]:

1. Збільшення продуктивності компаній – перебуваючи у складі кластеру, компанії ефективніше працюють, оскільки залучають спільні наявні виробничі та трудові ресурси, мають доступ до спільної спеціалізованої інформації, технологій та інфраструктури, комунікує та має постійний контакт з іншими компаніями, інституціями та установами – суб'єктами кластеру, прагнуть до вдосконалення та індивідуальної конкурентоспроможності поміж інших учасників кластеру.

2. Контроль інноваційних процесів – оскільки певна група споживачів також є елементом кластеру, компанії у межах кластеру мають краще розуміння ринку, ніж компанії за межами кластеру. Потреби споживачів можливо швидко ідентифікувати, а завдяки формальним та неформальним відносинам між суб'єктами кластеру, пропоновані технології стають загальновідомими для усіх гравців. Саме це явище стимулює компанії до

інновацій та швидких гнучких дій, а завдяки набутим знанням та технологіям конкурента у межах кластеру, інші учасники мають можливість запропонувати ще більш інноваційні та високотехнологічні рішення.

Таким чином, існує високий конкурентний тиск та боротьба між компаніями, що дозволяє прийти до висновків щодо ролі кластера як рушія інноваційних процесів.

3. Стимулювання утворення нових компаній – розвинені кластери є привабливими для нових компаній, оскільки вони включають у себе багато суміжних галузей, основою функціонування яких є спільні ресурси та постачальники. Більше того, кластери приваблюють нових постачальників, оскільки висока концентрація споживачів та попиту на продукт чи послугу кластера дозволяє знайти нові можливості та зменшує бар'єри входу у ринки.

Отже, розширення кластеру підсилює його значимість та приносить вигоду для інших членів-учасників. Важлива функція кластеру – залучення прямих іноземних інвестицій та інтеграція суб'єктів кластеру у глобальні ринки та ланцюги утворення вартості. Завдяки цьому кластери підвищують рівень технологічного розвитку та розширюють діяльність для набуття додаткових конкурентних переваг. Через вихід на міжнародний ринок, кластери мають можливість здійснювати трансфер технологій, отримують доступ до міжнародних спеціалізованих знань та методів організації виробничої діяльності.

Визначаючи мету та основні завдання та базові умови формування кластерів, можна виділити наступну їх класифікацію [16].:

– ультраструктурний метапромисловий кластер, створення якого пов'язано з формуванням промисловості для перетворення (тобто переозброєння) типів промисловості, які вже існують;

– інфраструктурно-інноваційний кластер, основна мета якого полягає у технологічному відновленні та перетворення деякої вже існуючої інфраструктурної платформи, основується на абсолютно нових технологічних підходах до наступного технопромислового і соціо-

культурного укладу;

- кластер новітньої інфраструктури, який спрямований для створення неіснуючої на сьогоднішній день інфраструктури, в основі якої лежать принципово нові фізичні принципи та ефекти;

- кластер «запозичення граничної технологічної платформи», сформований для того, щоб створити умови для опанування висококласних технологій сьогодення, які є найвищим ступенем технологічного розвитку, та вироблення подальших пропозицій щодо наступних кроків для розвитку існуючих технологічних платформ, в основі яких лежить підключення до аналітики технологічних рішень, які вже закладених у новітні технологічні платформи фундаментальною (практикоорієнтованою) наукою.

Характерними особливостями ефективності кластерів можуть бути [36]:

- набуття більш потужного потенціалу учасниками кластерів у порівнянні з господарюючими суб'єктами, які функціонують одноосібно;

- виникнення додаткових стимулів для пошуку нових підприємницьких ідей та рішень, що є наслідком кооперації та співробітництва в межах кластеру;

- більш зважений та комплексний підхід до розробки стратегії підприємства;

- узгодження стратегії кожного окремого учасника кластеру із загальними стратегіями розвитку регіону;

- оптимізація міжорганізаційних кластерів, налагодження ефективної кооперації;

- застосування передових технологій та забезпечення їх високої технологічності;

- забезпечення конструктивного діалогу між діловими, урядовими та науковими колами про шляхи розвитку конкурентних переваг в рамках регіону, країни. [3]

М. Портер визначив можливості збільшення конкурентоспроможності організацій, які об'єднуються в кластери за трьома напрямками [37]:

- 1) використання переваги тих компаній, які функціонують в одному регіоні;
- 2) обрання в якості пріоритетного напрямку розвитку високотехнологічних інноваційних проектів, що сприяють збільшенню конкурентних переваг;
- 3) додаткова мотивація до організації нових організацій, які згодом поповняють склад тих же кластерів, посилюючи їх.

Кластер є найкращим варіантом оформлення економічної діяльності з тієї причини, що інновації, якими кластер змінює усталене традиційне виробництво, виникають і впроваджуються поступово. Що ж до поширення інновацій, одна з вагомих переваг такої тенденції є заміщення імпорتنих пропозицій вітчизняними.

Технологічний розвиток росте у геометричній прогресії, і країни Європи, де кластерний розподіл регіонів та SMART спеціалізація існують вже довгий період часу, пропонують інновації усьому світу. Зокрема, перехід технологій та інновацій між країнами зумовлено міжнародним трансфером технологій, що дозволяє країнам конкурувати між собою і тим самим розвиватись. Інновації та нові технології, що виникають в умовах кластеру, особливо їхня науковість та інтелектуальне значення, дозволить більше не перекривати потребу іноземними технологіями, а використовувати свої високотехнічні товари.

Завдяки високому попиту на товари або послуги кластеру, він зможе розвиватись, відновити застаріле виробництво, задіяти більше робочої сили та збільшити частку наукомісткого технологічного виробництва у загальній структурі промисловості. Більше того, з'явиться потенціал до збільшення експорту високотехнологічних товарів, що дозволить країні та регіону отримати поважну роль на світовому ринку як постачальника інновацій та технологій.

Як висновок, можемо стверджувати, що кластерна організація діяльності підвищує загальний добробут та дохідність економіки регіону та

країни, стимулює формування нових суб'єктів господарської діяльності, збільшує ВВП та підвищує рівень конкурентоспроможності як регіону, так і країни.

Основним завданням діяльності кластеру є розвиток спеціалізованого виробництва при найменших сукупних витратах на виробничо-збутову діяльність. Для цього необхідно узгодити обсяги виробництва з ресурсною базою та оцінити можливості технологічно мережевих компаній. Необхідно скласти бухгалтерські баланси

Продукція всередині кластера, що дає можливість відслідковувати рух сировини і матеріалів від постачальника до отримання кінцевої продукції та погоджувати обсяги виробництва на підприємствах-учасниках кластера [3, с.91].

1.3 Основні аспекти розвитку транснаціональних та трансрегіональних кластерів

Більшість країн у світі значну роль у розвитку кластерів грає центральна або регіональна адміністрація, яка має свої інтереси в розвитку технологій та реструктуризації економіки. Наприклад, Бразилія інвестує близько 300 мільйонів доларів у кластери з створення мікроелектроніки, виробництва біопалива та програмного забезпечення. З 2008 року Канада підтримує мережу з 17 центрів передового досвіду в таких технологічних сферах, як дослідження мозку, оптика і теоретична фізика.

Всього в Європі налічується приблизно 2950 кластерів, тобто асоціацій, які визначаються як регіональна концентрація учасників відповідних галузей [35]. Економічна діяльність, пов'язана з європейськими кластерами, охоплює до 39% робочих місць і до 55% фондів оплати праці ЄС.

Хоча європейська практика з роботи кластерів неоднорідна, подібні національні політики реалізуються в Австрії, Німеччині, Естонії, Чехії, Польщі, Франції, Данії та інших країнах. На регіональному рівні кластерну

політику реалізують Бельгія та Греція. Є також багато країн, які наразі не мають спеціальних програм або не отримують підтримки від відповідних програм чи структурних фондів ЄС.

Головною відмінністю між національною та регіональною кластерною політикою є орієнтація національної на нові та високотехнологічні сектори, в той час як регіональна зосереджується на підтримці традиційних та основних галузей промисловості регіону.

Кластер створює нові ланцюжки доданої вартості від перехресних зв'язків серед компаній, що збільшує кількість промислових вузлів і забезпечує стійкість та надійність усієї мережевої системи.

Кластер формує системні синергетичні ефекти, а також може сприяти промисловій «ланцюговій реакції», коли один кластер вдало працює та примножує результати роботи інших кластерів.

Важливим аргументом щодо користі кластерів є те, що регіони з більш розвиненими кластерами мають вищу прибутковість. Тому можна стверджувати, що кластери є вкрай важливим фактором розвитку сучасної економіки, а в деяких випадках і двигуном. Наявність розвинених регіональних кластерів допомагає розвитку малих та середніх компаній, підвищує валового внутрішнього продукту (ВВП) і конкурентоспроможність промисловості та регіонів.

В українському законодавстві існує декілька десятків нормативно-правових актів, що згадують кластери або мають з ними зв'язок. Проте ні одного законодавчого або нормативного акта, в якому розвиток кластерів став би предметом державного врегулювання, досі не прийнято.

Не враховуючи тривале існування, український кластерний рух слабо організований на національному рівні і розвивається досить стихійно. Проте жодної організації, яка б представляла українські кластери, не існує.

В Україні працює коло 50 кластерних ініціатив і кластерів, 22 з яких входять до European Cluster Collaboration Platform [25]. Значна активізація останніми роками відбулася і на регіональному рівні.

30 кластерних організацій, зареєстрованих в Україні, представляють наступні сфери економічної діяльності [8]:

- аграрна промисловість - 16%;
- меблева та деревообробна промисловість - 13%;
- енергія - 10%;
- аерокосмічна промисловість – 6% та ін.

Найбільш розвиненими та масовими є ІТ-кластери, з-поміж яких за рівнем організації та обсягом діяльності виділяються Харківський та Львівський ІТ-кластери. Щодо промислових кластерів, найбільш відомими є Прикарпатський автомобілебудівний кластер, Херсонський бізнес-кластер (машинобудування) та Меблевий кластер Рівненської області.

Проте в Україні вже є необхідна кількість людей та організацій, які розуміються на темі та починають формалізувати кластер. Серед них ініціативні компанії (Міжрегіональний промисловий кластер «Східн Фуд Технології плюс» та Львівський ІТ Кластер), а також бізнес-асоціації (Асоціація підприємств промислової автоматизації України) та інші.

Досвід Поділля став дуже важливим полігоном для освоєння особливостей та майбутніх перспектив кластеризації для інших регіонів України. Настав час детально вивчити та поширити унікальний досвід піонерів Хмельницького кластеру в інших регіонах України через семінари, соціологічні дослідження, робочі візити та публікації.

До регіонів, яким вдалося досягти певних успіхів у формуванні об'єднаних регіонів кластеру, слід також віднести Івано-Франківськ, Запоріжжя, Львів, Рівне, Полтава, Тернопіль, Суми, Херсон, Харків, Черкаси, Миколаївської області.

Кластери Миколаївської області [13]:

- морський кластер;
- суднобудівний кластер;
- кластер електроніки.

Кластери Херсонської області [18]:

- транспортно-логістичний кластер «Південні ворота України»;
- рибальський кластер.

Кластери Донецької області [14]:

- металургійний кластер;
- гірничорудний кластер;
- нанотехнологічний кластер;
- машинобудівний кластер (обладнання для вугільної та гірничодобувної промисловості).

Кластери Одеської області [13]:

транспортно-логістичний кластер;

- кластер металосервісу;
- машинобудівний кластер;
- туристично-рекреаційний кластер.

Кластери в Придунав'ї Одеської області (м. Ізмаїл) [13]:

- кластер органічного сільського господарства;
- рибний кластер;
- кластер зеленого сільського туризму.

Активними кластерами Запорізької області є [14]:

- кластер агротехніки «АгроБУМ»;
- перший в Україні медовий кластер - «Бджола не знає кордонів»;
- агропродовольчий кластер «Оста Запоріжжя»;

Також до перспективних кластерів Примор'я України варто віднести кластери інформаційних технологій, морської індустрії та суднобудування, будівництва, садівництва, садівництва, тваринництва, виробництва продуктів харчування та освіти.

Транснаціональні кластери є найбільшою формою кластерних об'єднань, вони характеризуються наявністю іноземних компаній та співпрацею з ними. Найяскравішим прикладом може бути торговельно-туристичний кластер країн Шовкового шляху, який розвивається, але пандемія

COVID-19 внесла свої корективи, і процес його формування наразі призупинено.

В 2008 році Кабінет Міністрів України прийняв Концепцію створення кластерів, яка спрямована на підтримку економічного зростання, диверсифікацію економіки та створення інноваційних кластерів, бізнес-мереж, регіональних промислових кластерів та розвиток кластерних ініціатив. Ця Концепція визначає механізми фінансової та організаційної підтримки кластерів, розвитку інноваційної інфраструктури та людського потенціалу.

Створення кластерів у різних галузях економіки України сприятиме підвищенню конкурентоспроможності підприємств, розвитку інновацій, підтримці наукових досліджень та впровадженню передових технологій. Кластерний підхід сприяє сталому розвитку регіонів через співпрацю, обмін знаннями та створення сприятливої економічної та соціальної середовища для підприємництва. [6] Завдання щодо розвитку кластерів поставлені у Державній стратегії регіонального розвитку (ДСРР) [21].

Перша стратегічна мета полягає у "Створенні єдиної держави в соціальному, гуманітарному, економічному, екологічному, безпековому та просторовому аспектах". Це передбачає підтримку розбудови ІТ-кластерів у агломераціях та великих містах, які мають необхідний потенціал та інфраструктуру.

Друга стратегічна мета "Підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів" включає:

- Створення економічних кластерів на міському та регіональному рівнях, спрямованих на ефективне використання ресурсів території, комплексний розвиток та формування інноваційної економіки країни;
- Підтримка створення ІТ-кластерів у агломераціях та великих містах, які мають необхідний потенціал та інфраструктуру;
- Підтримка формування та розвитку транскордонних кластерів в Україні;

- Підтримка формування інноваційних кластерів, що об'єднують юридичних резидентів та фізичних осіб-підприємців, які займаються інноваційною діяльністю;
- Сприяння створенню регіональних, міжрегіональних та національних кластерів світового рівня, а також інтернаціоналізації кластерних ініціатив; стимулювання;
- Проведення регіональних кластерних досліджень з метою визначення пріоритетних напрямків створення кластерів у сфері промисловості та підтримки найбільш перспективних проектів;
- Поширення найкращих практик та міжнародного досвіду створення кластерів в Україні.

У той же час, основними причинами недостатньої ролі кластерів у соціально-економічному розвитку країни загалом та окремих регіонів є такі фактори:

- Відсутність відповідного законодавчого забезпечення процесів створення та функціонування кластерів;
- Відсутність механізмів стимулювання створення та ефективного функціонування кластерів на рівнях держави та регіонів;
- Низький рівень впровадження розумної спеціалізації для регіонів та територіальних громад;
- Слабке (формальне) відображення процесів кластеризації в регіональних стратегіях розвитку та планах заходів щодо їх реалізації;
- Низький рівень комунікації в системі бізнес-спільнота-наука-влада щодо створення кластерів;
- Недостатня експертна та інформаційна підтримка, відсутність статистичного моніторингу процесів створення та діяльності кластерів.

Кластери формуються самостійно, проте інтенсивність цього процесу залежить від умов, створених центральною та регіональною владою.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ФУНКЦІОНУВАННЯ КЛАСТЕРІВ В КРАЇНАХ АЗІЇ ТА В УКРАЇНІ

2.1 Азіатський досвід створення та розвитку кластерів як складової спеціальних форм організації інноваційної діяльності.

На сьогоднішній день активно йде процес формування регіональних кластерів у Південно-Східній Азії та Китаї, зокрема, у Сінгапурі (в галузі нафтохімії). Характеристика політики розвитку кластерів Азії узагальнена в таблиці 2.1 [10].

Таблиця 2.1

Характеристика політики щодо розвитку кластерів Азії

Показники	Характеристика
Мета	визначення національних пріоритетів, формулювання бачення на майбутнє, стимулювання інноваційного розвитку
Характеристика політики	служать головним чином інструментом для створення базової інфраструктури, для скорочення регіональних прогалів або для заохочення розвитку високоспеціалізованих міст, налагодження кооперації між приватними промисловими компаніями. Надає активну підтримку венчурному бізнесу. Важлива роль відводиться встановленню контактів із зарубіжними підприємствами, вирішальна роль відводиться місцевим органам та компаніям
Стратегії забезпечення конкурентних переваг	стимулювання інновацій; володіння дешевою робочою силою; фінансова підтримка.
Інструменти	субсидування та кредитування програм розвитку: конкуренції; наукових досліджень; освітньої діяльності; податкові пільги; безоплатне користування промисловим та науковим обладнанням; безоплатна оренда земельних ділянок тощо.

Джерело: [10]

Провідні підприємства в «Шанхайській зоні» КНР працюють за спеціальною моделлю виробництва, коли підприємства кластера територіально знаходяться в одному регіоні, але при цьому максимально використовують кадровий, природний та інтеграційний потенціал сусідніх регіонів» [12].

Розглянемо, яким чином відбувається державна підтримка кластерів у Китаї. Основним чинником сталого економічного зростання на сьогодні вважається конкурентоспроможність, що базується на інноваційній підприємницькій діяльності. Розвиток національної економіки все більше стимулюється оновленням технологій, освоєнням нових ринків та організаційними інноваціями (інституційними інноваціями). Оскільки реалізація цього курсу потребує розробки механізмів та інструментів підтримки інноваційної діяльності суб'єктів господарювання з боку держави, необхідним є вивчення успішного світового досвіду [21].

Аналіз японської кластерної політики показав, що вона полягає у визначенні пріоритетних напрямів розквіту економіки і стимулювання інноваційного розвитку в таких галузях, як: розробки та виробництва великих інтегральних схем, нанотехнологій, робототехніки, інформаційно-комп'ютерних технологій, медицини, біотехнології та біоінформатики, охорони навколишнього середовища та ін.

Досвід Японії відрізняється тим, що інновації пов'язуються не з новими фундаментальними науковими принципами та рішеннями, а зі способами раціоналізації сформованих форм виробничої праці

Характеристики кластерної політики Японії [28]:

- 1) стимулювання інноваційного розвитку пріоритетних напрямів розвитку економіки та промисловості;
- 2) налагодження кооперації між приватними промисловими компаніями, науково-дослідницькими, навчальними установами та державними організаціями;
- 3) активна підтримка венчурного бізнесу;

4) важлива роль відводиться встановленню контактів із зарубіжними підприємствами, налагодження міжнародного науково-технічного та гуманітарного обміну, а також з підготовки спеціалістів;

5) вирішальна роль відводиться місцевим органам самоврядування, владі префектур та муніципалітетів та компаніям.

Основні відомі програми розвитку кластерів у Японії узагальнено в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Основні відомі програми розвитку кластерів у Японії

Проект	Характеристика
«Долина Саппоро»	Науково-виробниче об'єднання, вирости з венчурного підприємства на основі групи мікрокомп'ютерних досліджень Хоккайдо».
Проект створення екстра кластеру Хоккайдо»	«Направлений на розвиток венчурного бізнесу, співробітництва між промисловими компаніями, науково-дослідними, навчальними установами та державними організаціями, налагодження міжнародного науково-технічного та гуманітарного обміну, а також підготовки фахівців.
Політика промислових кластерів	Фінансування у розмірі 500 млн. доларів на рік на розвиток кластерів та інноваційних компаній на основі взаємодії 10 200 МСП та 560 університетів та науково-дослідних організацій.
Міський центр цифрових розробок	Покликаний сприяти розробникам програмного забезпечення, веб-дизайнерам та іншим фахівцям у організації венчурних підприємств
«Електронний Шовковий шлях»	Спрямований на розвиток співробітництва із зарубіжними партнерами.
«Ініціатива кластера знань»	Стимулює розвиток кластерів у 18-ти регіонах країни, університети виступають у ролі ядра кластерів, утворених мережею малих інноваційних фірм та великих промислових компаній.

Джерело: [21]

З 2001 року в Японії прийнято проекти розвитку промислових та інтелектуальних кластерів, ведеться активне створення цієї форми генерації інновацій. Дані проекти розроблялися з урахуванням закордонного досвіду, насамперед всього американського, але є й деякі особливості. У Японії вирішальна роль відводиться регіонам від імені місцевих органів самоврядування та підприємств. Передбачається, що влада префектур та

муниципалітетів мають самостійно планувати будівництво різних об'єктів, вирішувати питання розміщення приватних осіб підприємств та лабораторій, виділяти земельні ділянки, брати на себе значну частину витрат на розвиток необхідної інфраструктури [21].

На даний момент велике значення в кластерній політиці Японії надається налагодженню кооперації між приватними промисловими компаніями, так само науково-дослідними, навчальними установами та відповідними державними організаціями. Роз'єднаність між ними – одне із слабких місць японської інноваційної системи.

Специфікою японської кластерної політики можна назвати активну підтримку венчурного бізнесу. Адже багато західних, перш за все американські великі кластери виникли саме з невеликих венчурних підприємств. Важлива участь відводиться встановленню контактів із зарубіжними підприємствами.

Відповідно до програм кластерного розвитку Японії проекти були реалізовані та скориговані урядом Японії, щоб стати ефективною політикою для формування регіональних інновацій та створення робочих місць, зростання у промислових секторах.

У Японії існує чітка кластерна політика, що проводиться Міністерством економіки, торгівлі та промисловості (МЕТІ), Міністерством освіти, культури, спорту, науки та технологій (МЕХТ), а також регіональною владою.

З 2001 року МЕТІ розробив політику промислового кластера, і протягом першого періоду до 2005 року було запущено 20 проектів промислового кластера, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності Японії за рахунок промислових кластерів [29].

Міжнародне співробітництво в галузі кластерної політики має велике значення в Японії. Усі кластерні ініціативи мають спеціальні інструменти чи програми, створені задля заохочення міжнародного співробітництва [28].

У Азіатському регіоні утворився свій особливий тип розвитку кластерів економіки. Він складається з рис і передумов, що зближують із Європейським регіоном, але є і суто азіатські специфічні риси.

Історично багато країн цього регіону ставляться до типу країн із тривалою паузою в економічному та політичному розвитку, певної ізольованості від інших світових ринків, великою силою традицій східних феодальних держав на сході.

До рис схожості Азіатського та Західноєвропейського регіону, можна віднести активність державної ініціативи щодо розвитку кластерних формацій. Державні органи в країнах Азіатського регіону вважають необхідним активно і цілеспрямовано розбиратися у процесах, що відбуваються в економіці своїх країн, намагаючись надати їм захист від небезпечної конкуренції з боку виробників іноземних товарів та допомогти в експансії на зовнішні ринки. Такий акцент можна вважати однією з складових специфіки державної економічної політики в Азіатському регіоні, в якому країни вели активну боротьбу за зайняті "сфери" на світових ринках через інтенсивний розвиток досить конкурентоспроможних кластерів.

Досвід з ефективною реалізації кластерних рішень острова Хоккайдо в Японії заслуговує на особливу увагу. У цій країні в першій половині 1990-х років була створена Центральна організація із забезпечення сталого зростання та стимулювання розвитку промислових кластерів. У процесі еволюції визначається сфера підвищення ділової активності, обговорення, готується проект, формується робоча група, створюється наглядова рада, готується план розвитку проекту.

Основною рисою "японської моделі" промислового кластеру є провідна роль великої компанії, що реалізує внутрішню економію від масштабу та перебуває на передовому рубежі нових технологій. "Японська модель" у найбільш повній формі відображена в організації виробництва компанії Toyota Motor Co (далі - ТМС).

Передумови створення автомобільного кластера в Японії [28]:

- наявність підприємницької ідеї (на той період в Японії не існувало власного автомобільного бізнесу);
- наявність технологій у текстильній промисловості, кошти від продажу яких сформували початковий капітал;
- попит більш дешевої продукції із боку США (Американсько-Корейська війна, 50-ті роки), як наслідок цього, потік інвестицій;
- активна державна підтримка.

Історія ТМС представлена інноваційними ідеями у безпосередньому машинобудуванні – наприклад, створенні економічних автомобілів – у всіх елементах виробничої діяльності. Принципи організації бізнесу характеризуються методикою "кайдзен", що передбачає постійне перетворення та вдосконалення всіх напрямків діяльності компанії.

Структура взаємодії в автомобільному кластері Японії виглядає так. Компанія-лідер виробляє кінцевий продукт та створює попит на компоненти. Це дає життя безлічі невеликих фірм-постачальників. Постачальники головної компанії організовані за принципом "піраміди". Виділяється кілька рівнів: постачальники 1-го рівня, 2-го рівня тощо. Головна фірма безпосередньо взаємодіє лише з постачальниками першого рівня, кількість яких обмежена (як правило, близько 300). На другому рівні кількість компаній збільшується до 5000, третьому рівні - до 20000.

Постачальники першого рівня компанії Toyota утворюють спеціальні неформальні об'єднання "Кюогуокукаі". У рамках цієї асоціації сприяння відбувається координація дій під час використання загальної виробничої системи та розробки нової продукції. Також асоціації обстоюють інтереси постачальників перед головною компанією [29].

Таким чином, "японська модель" має найбільш практичне використання для виробництва продукції, яка вимагає складних технологічних зусиль. Розробка такої продукції також потребує високих постійних витрат, які можуть окупитися тільки при високому обсязі продажів фірми. Процес виробництва характеризується великою кількістю зв'язків у рамках

технологічного ланцюжка. Головна фірма замикає ланцюжок та здійснює "інтеграцію" всіх окремих виробників.

2.2. Вітчизняний досвід функціонування кластерів

Кластери в Україні можуть призвести до збільшення робочих місць, створення нових та загалом до економічного зростання. Для того, щоб пожинати вигоди від участі в ланцюжку вартості країни повинні запровадити правильний вид торгівлі та інвестиційної політики. Пандемія COVID-19 і агресія Росії висвітлила гостру проблему залежності багатьох країн від постачальників по всьому світу.

В останні роки відбулася географічна переорієнтація української промисловості на світові виробничі мережі. Відповідно, українські експортери поступово стають частиною Європейських виробничих ланцюгів.

Одним з найбільш пріоритетних напрямків підтримки української економіки є інтеграція українських компаній у глобальні ланцюжки вартості.

Кластери формують нові сфери співпраці та таким чином будуються ланцюжки вартості. Кластери створюють нові можливості поєднання компетенцій в різних сферах (бізнес, освіта та наука, уряд і громадськість) і для формування ланцюжків вартості. Тому дослідження інтеграції українських кластерів у глобальні ланцюжки вартості є актуальним в сучасних умовах.

Конкуренція та зміни у світі глобальних процесів на тлі наслідків військового вторгнення в Україну змушують думати про відновлення економіки переважно на інноваційній основі в рамках розвитку кластерів. Кластери формуються для того, щоб зміцнити власні позиції малих та середніх підприємств і отримати ринкову перевагу. Кластери дозволяють компаніям поєднувати всі існуючі рівні інноваційної політики.

Українські компанії інтегруються в глобальні ланцюжки вартості. Після анексії Криму (2014 р.) процеси інтеграції українських підприємств у ринки розвинених країн прискорилися. Протягом періоду 2018-2021 рр. Україна

продемонструвала позитивну динаміку зовнішньої торгівлі. Щоправда, українські підприємства в основному експортували товари з низькою доданою вартістю та імпорتنі товари з високою доданою вартістю. В українському експорті переважають металургійні та сільськогосподарські товари. Особливістю українського експортує висока частка проміжних товарів, що використовуються як сировина для виробництва іншого кінцевого товару. Нинішні обставини дають надію на змінив ситуації, які на ринках розвинених країн відкриваються. Розвиток кластерів в Україні допомагає розвитку українського бізнесу. Цей розвиток забезпечується інтеграцією в глобальну виробничо-збутову мережу зі скороченням при переробці сировини з низьким додатковим значенням.

Українська економіка має певні переваги над країнами ЄС. До таких переваг відносять низькі витрати праці, кількість трудових ресурсів і логістику. Економічні відносини між Україною і ЄС можна охарактеризувати як поступово зростаючі. Розглянемо цей зв'язок ближче.

Понад 70% українського ІТ-експорту становлять сторонні послуги з розробки програмного забезпечення. Українські розробники інтегруються в більш розвинені екосистеми та ланцюги які існують в інших країнах [15]. Впливові корпорації, такі як Eleks, Softserve, Luxoft, Global Логіка, Інфопульс та інші виробляють програмні продукти для великих світових брендів.

Розвинені галузеві та регіональні кластери можуть базуватися на таких екосистемах. Головна мета світової інноваційної екосистеми полягає у створенні середовища та умов для реалізації глобальних інноваційних проектів, спрямованих на досягнення проривів у визнаних галузях знань, таких як ІТ, енергетика, біотехнології, нанотехнології та інші. Вона також сприяє розвитку та підтримці глобальної патентної системи та забезпечує баланс між відкритістю нових технологій та захистом прав інтелектуальної власності [32].

Україна є одним із ринків, що розвивається в Європі. Європейський ринок пропонує широкий асортимент економічних можливостей. В Україні

zareєстровано понад 50 кластерів [19] - 24 березня 2022 року 16 кластерів і кластер організацій України влилися в український Кластерний Альянс. Цей альянс взяв на себе місію розвитку всього кластерного руху в Україні [19].

Інтеграція українських кластерів у ланцюги є принципово важливим для розвитку промислової галузі України. Співпраця у таких ланцюгах дозволяє учасникам об'єднати зусилля та покращити конкурентоспроможність. Існують міжнародні ланцюги зі створення вартості, які базуються на українських компаніях.

Так, металургійна група компаній СКМ використовує повний цикл з виробу металургійних товарів, а також активи за кордоном. SCM є частиною глобального ланцюжка створення вартості.

«Kernel» є лідером у світі та Україні як найбільший виробник і експортер соняшникової олії, а також основний постачальник сільськогосподарської продукції з Причорномор'я.

Українська компанія «Lukoil» розробляє технології управління автомобілями, в тому числі безпілотні, для німецьких автомобільних виробників. Потенційно Україна має повний цикл численні переваги у виробництві літаків (Антонов). Однак ця схема не працює ефективно через системні проблеми. В Україні чудові можливості для інтеграції в глобальні ланцюжки вартості таких галузей, як машинобудування для агропромислового комплексу, вагони, морські та річкові судна. Україна має потенціал постачати продукцію до ЄС з металу і складних компонентів, запчастини для готових машин, агрегатів, транспортних засобів.

Виробники спеціалізованого програмного та апаратного забезпечення також мають економічний потенціал.

До переваг розвитку кластерізації відносяться близькість до європейських ринків, розвинена транспортна, енергетична інфраструктура; високий потенціал розвитку інформаційних та комунікаційних технологій. Кластер «Закарпаття» представлений ланками міжнародної мережі брендів, таких як «Єврокар», «Джейбіл», «Ядзакі», «Фішер» та ін. Цей кластер був

одним з перших, що перейшов до системної моделі глобальної інтеграції. Прогрестех-Україна співпрацює з Боїнг. Компанія спеціалізується на дизайні, інженерному консалтингу та розробці програмного забезпечення в галузі літакобудування. «С-Інжиніринг»(Одеса) — українська інжинірингова компанія, яка представлена на світовому ринку «SE Group» [15].

Особливістю інтеграції в global chainnet works є партнерство з «Siemens», «МДЕМ» (м. Миколаїв). Це партнер голландського концерну «DAMEN», який спеціалізується на конструкції корабля. У контексті теми проінтеграцію в глобальні ланцюгові мережі необхідно підкреслити таку важливу особливість, як «технологічний мультисервіс».

«Інфоком ЛТД» (місто Запоріжжя) пропонує на ринку продукцію та рішення в області альтернативної енергетики, спеціалізованого програмного забезпечення, електромобілів, робототехніки, комп'ютерного зору, дронів тощо. Для цього компанія експортує та інтегрується в глобальні ланцюжки вартості, які є джерелом його інновацій розвитку.

Основа інтеграції українських кластерів у глобальні ланцюжки вартості має бути такою [21]:

- приведення у відповідність українських технічних норм та європейських стандартів;
- розвиток інноваційних екосистем хай-тек.

Крім того може мати місце більш глибока спеціалізація у цих кластерах. Кластери повинні діяти на принципі інтеграції та розумної спеціалізації;

В 2020 році розроблено проект Національної стратегії для розвитку кластерів до 2027 року.

Майже одночасно Німецьке товариство Міжнародного співробітництва (GIZ) підтримало ініціативу розвитку кластерів. Ця підтримка дозволила почати проект з розробки ЕАМ Кластерів (Інжиніринг – Автоматизація – Машинобудування) в Запорізькій і Харківській областях.

До головних проблем, ефективності використання програм розвитку кластерів в Україні, слід віднести відсутність наступних складових [17].

- необхідного інформаційного забезпечення з формування та функціонування кластерів;
- зацікавленості підприємств малого та середнього типу в об'єднання у великі виробничі системи;
- достатнього досвіду функціонування кластерів в Україні;
- необхідної кількості інвесторів у зв'язку з інвестиційної непривабливістю певних регіонів;
- дієвої правової та методологічної бази, яка забезпечує використання кластерних технологій;
- консолідуючих органів у сфері кластерної політики [5].

2.3. Міжнародний досвід щодо застосування інструментів підтримки створення та розвитку кластерів

В економічній літературі виділяють такі типи кластерів, як інноваційні, промислові, регіональні, локальні, транснаціональні тощо. Дослідники відрізняються і своїх підходах щодо визначення сутності кластерних об'єднань. Одні виділяють як основну складову кластера територіальну і географічну концентрацію, інші – промислову приналежність, треті – інноваційну спрямованість. Схоже, що орієнтація на інновації стає основною характерною рисою у сучасних кластерних об'єднаннях, оскільки окреслює їх конкурентоспроможність.

Говорячи про визначення поняття «інноваційний кластер», то існують різні погляди на його природу. Велика кількість авторів мають думку, що інноваційний кластер – це спеціально сформована група компаній, яка функціонує, базуючись на центрах генерації наукових знань та бізнес-ідей, на підготовці висококваліфікованих фахівців. Запропоноване визначення інноваційного кластера, звичайно, звужує системне поняття «інноваційний» як здатність до ефективної адаптації до змін зовнішнього середовища, але воно працює і дозволяє поставити завдання точно описати такий кластер і виміряти ступінь його інноваційності, відповідний системним змінам. Більш точне визначення полягає в тому, що інноваційний кластер – це єдина нероздільна система новітніх технологій та продуктів, які взаємопов'язані та зосереджені в певному періоді часу та в певній економічній сфері [5].

Ряд дослідників характеризують інноваційні кластери як співпраця різноманітних організацій (промислових фірм, вищих закладів освіти, технопарків та інкубаторів підприємництва, науково-дослідних центрів і лабораторій, банківських і небанківських кредитних організацій, інвестиційних та інноваційних компаній, венчурних фондів, бізнес-ангелів, державні органи).управління, громадські організації тощо), дозволяючи скористатися перевагами ієрархії всередині компанії та ринкового механізму,

що дозволяє швидше та ефективніше поширювати нові знання, наукові відкриття та винаходи.

За кордоном існує ряд кластерів, які підтверджують це визначення. Це, наприклад, Бостонський/Кембриджський біотехнологічний кластер, який є одним із найбільших генераторів інновацій у світі. Це структура, що включає низку великих університетів (Гарвардський університет і Массачусетський технологічний інститут), провідні медичні центри, сотні біотехнологічних компаній, що спеціалізуються на фармацевтиці та біотехнологіях. Особливістю цього кластера є те, що його «ядро» складають великі наукові центри – університети та медичні центри.

До категорії «інноваційних кластерів» також можна віднести Medicon Valley, яка об'єднує 11 університетів, 33 лікарні, 9 наукових парків, 46 тисяч працівників у сфері «наук про життя» та понад 350 компаній біо- та медичної промисловості, технології, а також технопарк Чжунгуаньцунь (Кремнієва долина Китаю). Технопарк Чжунгуаньцунь включає 17 технопарків, що спеціалізуються на інформаційних технологіях, «науці про дику природу», аерокосмічних технологіях, енергозбереженні та інших сферах, 39 університетів, понад 400 тисяч студентів, 140 дослідницьких центрів, близько 20 тисяч високотехнологічних компаній і більше половини млн робітників [6].

Таким чином, аналіз світової практики дозволяє розглядати інноваційні кластери як окрему категорію кластерів, яка характеризується тим, що їх основою є дослідницькі організації.

Безсумнівною перевагою для посилення інноваційної складової в кластерах є одна з їх особливостей функціонування: відмова від жорсткого менеджменту, характерного для холдингів та інших подібних структур, і перехід до гнучких структур у мережі, що можуть підвищити активність агентів-новаторів (авторів концептів інновацій) , адаптивність і чутливість агентів-імітаторів (які реалізують інноваційні ідеї) та реактивність агентів-фасилітаторів (які забезпечують цей процес фінансовими або іншими

ресурсами) [37, с. 10]. Ця гнучка мережева структура дозволяє ефективно перетворювати винаходи на інновації, а інновації — на конкурентну перевагу.

Кластерна політика сприяла реалізації ряду економічних і соціальних цілей у багатьох країнах світу. Міжнародний досвід говорить про активний розвиток кластерів, і найбільш кластерними є країни Північної Америки, ЄС та Азії. Міжнародна практика. Наприклад, більше половини компаній у США працюють у кластерах, а частка валового внутрішнього продукту (ВВП), виробленого цими компаніями, вже перевищила 60%. В ЄС існує близько 2000 кластерів, в яких зайнято до 40% робочої сили [21].

У сучасній літературі існує думка, що національні особливості кластерної політики залежать від відмінностей у структурі кластеру та ролі держави в розвитку кластеру та принципів кластерної політики. Таким чином, між західним і східним досвідом кластеризації є принципові відмінності. З точки зору кластерної побудови національні підходи передбачають наступні особливості американської та азіатської моделей.

Так само з точки зору ролі держави існують два основні підходи – т.зв. ліберальна «знизу вгору» і «зверху вниз», деригістська кластерна політика. Яскравим прикладом ліберальної та дирижистської кластерної політики є відповідні країни США та Азії.

Спостережувана диференціація країн щодо ступеня та характеру державного втручання у процеси економіки наштовхнула багатьох авторів [9, 18, 34] на думку про існування двох домінуючих моделей кластерної політики: ліберальної та дирижистської.

Ліберальна кластерна політика. Підхід «знизу вгору» характеризується активною взаємодією учасників кластера, посиленням їх ідентифікації з кластером. У рамках цього підходу кластер створюється за ініціативою потенційного учасника кластера.

Ліберальна політика кластера виступає як ринковий механізм, державне регулювання тут мінімальне, воно не передбачає прямого втручання в будь-

якій формі і зводиться лише до усунення перешкод для його природного розвитку.

Окремо слід виділити напрямки та інструменти державної підтримки, закладені в кластерній політиці. Згідно з загальноєвропейським дослідженням, принаймні дві з трьох із 29 кластерних програм, які були проаналізовані, спрямовані на сприяння участі МСП, міжнародному та міжгалузевому співробітництву, сприяння дослідницьким проектам та кластерному менеджменту. Повний список показаний на рис. 2.1.

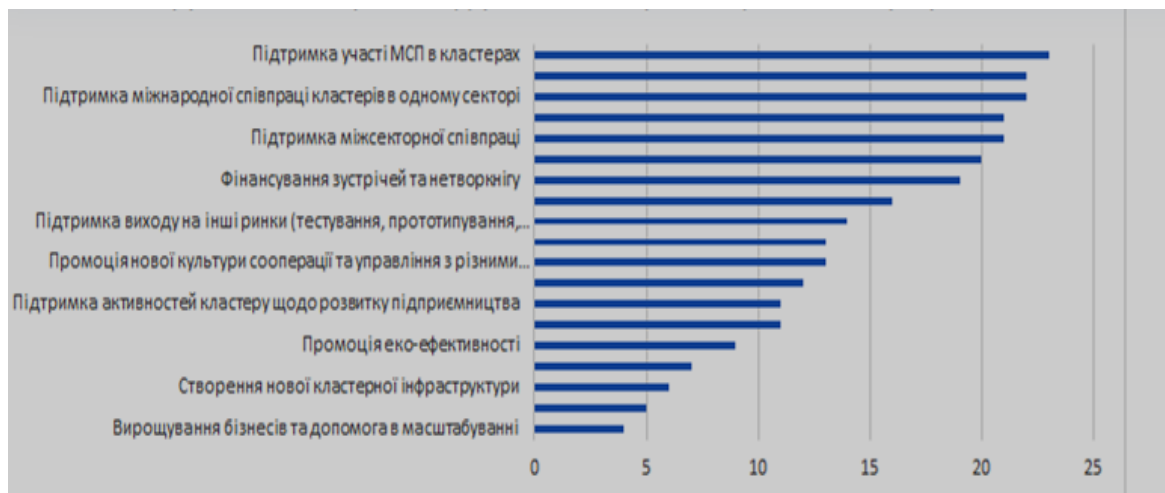

Рис.2.1. Інструменти та напрямки підтримки кластерів в національних програмах

Джерело: [46]

Водночас 28 із 30 програм фінансово підтримують кластери та їх діяльність з боку держави (рис. 2.2). Крім того, кластерні організації часто запрошують до участі в державних конкурсах. Коло учасників і річні бюджети різняться (у Франції, наприклад, фінансування становить 144 млн євро). Аспекти, оцінені як дуже важливі для підтримки розвитку кластерів, включають розвиток навичок, людські ресурси та навчання, фінансування інформаційних кампаній і конференцій із контактами С2С, а також фінансування досліджень і розробок.

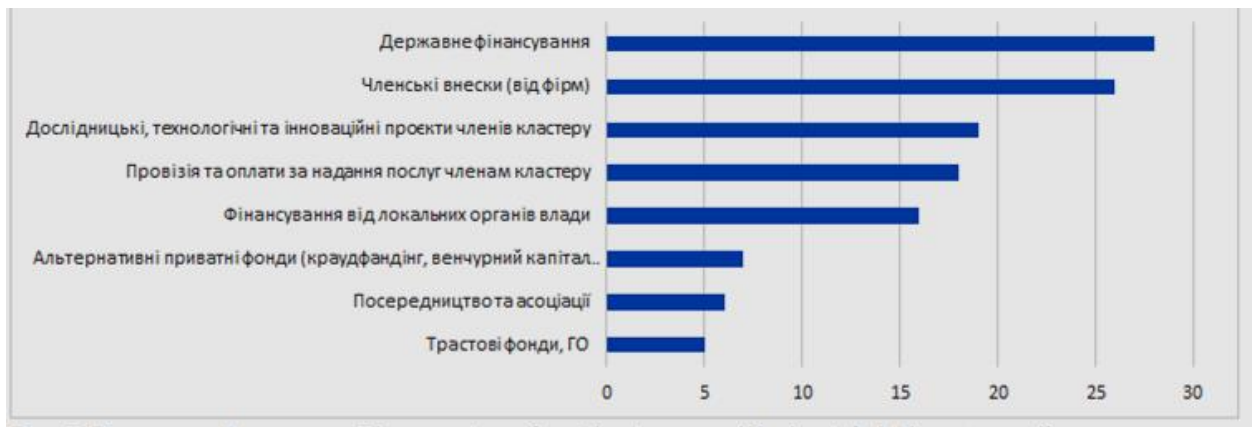

Рис.2.2. Фінансування кластерів

Джерело: [49]

Зокрема, деякі з найкращих заходів уряду, які відзначили самі лідери кластеру:

- Створення загальнонаціональної політики у Великобританії щодо вибору та просування високотехнологічних галузей і розвитку людського капіталу, включаючи створення умов для швидкого зростання інноваційних компаній (а для іноземних компаній – на території Великобританії). Ну так), розвиток талантів, фінансування колаборацій та різного роду акселераторів у кластерах.

- Співфінансування 50/50 управління кластером в Іспанії, що дає змогу здійснювати стратегічні заходи, включені до національної стратегії, паралельно з наданням послуг учасникам кластеру.

У Данії та Канаді уряд надає фінансування для об'єднання кластерів у суперкластери, включаючи створення 10 національних кластерів з 47 регіональних асоціацій [1].

Польща також має урядову програму, яка підтримує інтернаціоналізацію та доступ до фінансування для учасників кластерів, на зразок Німеччини [2].

Уряд Угорщини включає кластери у свої програми державної підтримки та стратегічного розвитку [3].

У Словенії кластери беруть участь у розробці стратегії розумної спеціалізації [4].

Франція активно фінансує інноваційні та міжнародні проекти, а також підтримує розвиток кластерів через інвестиції в людський капітал та управління [5].

Україна, в порівнянні з іншими країнами, відстає у реалізації державної політики та стратегій кластерного розвитку. Для підтримки кластерного руху в Україні необхідно створити відповідну кластерну політику, яка враховуватиме пріоритети регіонального економічного розвитку, інноваційності та спеціалізації [6].

У рамках проекту "Застосування та імплементація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у сфері торгівлі" АППАУ співпрацює з Німецьким товариством міжнародного співробітництва (GIZ) GmbH для розвитку двох кластерів ІАМ (Інжиніринг-Автоматизація-Машинобудування) в Запорізькій та Харківській області. У 2020 році проект розвитку двох пілотних кластерів ІАМ підтримало Німецьке товариство міжнародного співробітництва (GIZ) GmbH.

РОЗДІЛ 3

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ КЛАСТЕРІВ

3.1. Нормативно-правове забезпечення функціонування кластерів в країнах Азії

В Азії кластерна політика здійснюється національним урядом у співпраці з місцевими органами влади та активно підтримується державними програмами.

Азіатські країни застосовують політичне регулювання, зокрема визначення національних пріоритетів, формулювання бачення на майбутнє.

В азіатських країнах кластери є головним чином інструментом для створення базової інфраструктури для скорочення регіональних прогалів або, для заохочення розвитку високоспеціалізованих міст.

В Азії державна допомога відноситься до будівельної інфраструктури, науково-дослідної діяльності та включає в основному субсидії для фірм, кредити та податкові пільги.

На рис.3.1 показано оточення кластеру.

До суто азіатських характеристик належать:

- активна допомога держави в експансії вітчизняних виробників та просуванні вітчизняних товарів на зовнішніх ринках та захист вітчизняних виробників від іноземної конкуренції на внутрішніх ринках;
- розробка кластерних ініціатив на регіональному та муніципальному рівнях.

Кластерна політика формувалася за принципом передачі ініціативи та векторів розвитку від регіонів до центральної влади. Уряд реалізує ініціативи знизу, розробляє та передає програми реалізації проектів на регіональний рівень, зміцнює основні орієнтири та орієнтири політики, створює умови для її реалізації та виступає координатором процесу кластеризації.

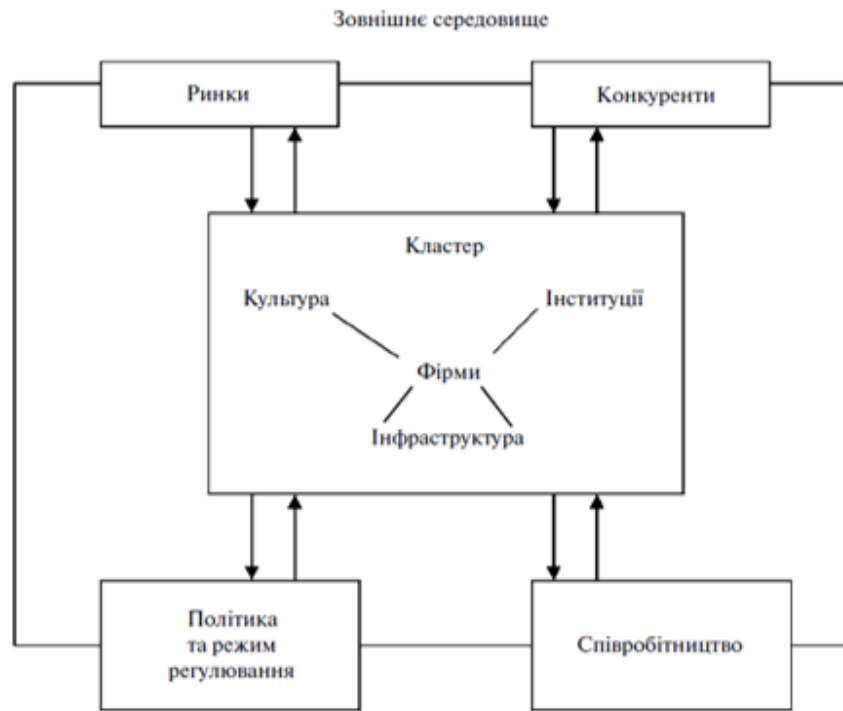

Рис.3.1. Зовнішнє оточення та взаємодії кластеру в Азії [34]

Підхід «знизу вверх» спрямований на забезпечення ефективного функціонування ринку та усунення вад і недоліків ринку. Для цього влада не повинна створювати національні та регіональні пріоритети.

Ліберальна територіальна політика кластера характерна для країн, які традиційно дотримуються ліберальної економічної політики. Сюди входять такі країни, як США, Велика Британія, Австралія та Канада [10].

Низхідний підхід стосується заходів підтримки кластерів, ініційованих урядом, і краще адаптований до нових кластерів, що характеризуються браком матеріальних ресурсів, підприємницьких кластерів із низьким рівнем співпраці між підприємствами. Використовуючи низхідний підхід, уряд разом з галуззю та дослідницькими установами встановлює регіональні та національні пріоритети, формулює обнадійливе бачення майбутнього. Ця політика передбачає низку заходів: від вибору пріоритетних напрямків розвитку та фінансування програм до створення ключових факторів для їх успішного розвитку. Тому ведучі дорученням провідника самостійно обирають територію для формування певного кластеру, цільово формують

відповідну інфраструктуру та визначають обсяги її фінансування, розробляють заходи підтримки.

Такий підхід характерний для країн Азії, Північної Європи, наприклад, для таких країн, як Корея, Сінгапур, Франція, Японія, Словенія, Швеція, Фінляндія тощо [51].

Порівняння двох моделей кластерної політики наведено в табл.3.1.

Таблиця 3.1.

Характеристика моделей кластерної політики в країнах Азії

Показник порівняння	Дирижиська модель	Ліберальна модель
Вибір пріоритетів	Держава визначає пріоритети розвитку кластерів	Держава підтримує ринкові кластери
Роль держави	Ключову роль у плануванні програм розвитку територіальних кластерів відіграє державна політика. Держава визначає напрями розвитку та заходи підтримки, а роль держави зводиться до створення сприятливих умов та інституційного середовища для природного розвитку кластеру.	Держава не повинна безпосередньо впливати, тому пряме державне втручання мінімальне
Розвиток інфраструктури	Держава створює цільову інфраструктуру для розвитку кластерів	Держава рідко бере участь у створенні інфраструктури для розвитку кластерів
Вибір регіону для створення кластеру	Держава самостійно обирає регіони для створення кластеру, а також визначає розмір фінансової підтримки учасників кластеру	Влада створює стимули для регіональних органів влади, відповідальних за кластерну політику на своїй території
Країни-представники	Корея, Сінгапур, Словенія, Фінляндія, Франція, Швеція, Японія, Китай, Мексика, Індія	Австралія, Велика Британія, Канада, США

Джерело: розробка автора за даними [38]

Змішаний підхід поєднується з моделями зверху вниз і знизу вгору.

Таким чином, закордонний досвід показує, що ініціатива «знизу» є однією з умов забезпечення ефективної кластерної політики.

Особливо цінним є вивчення досвіду розвитку інституційних інновацій у Китаї, якому вдалося досягти значних успіхів у цій сфері, підвищити конкурентоспроможність компаній реального сектору економіки та національної економіки в цілому.

По-перше, цікавим є досвід стимулювання інноваційної діяльності урядом компаній КНР за допомогою не зовсім стандартних інструментів державної підтримки, які загалом були значно дешевшими за ті, які раніше застосовувалися в розвинених індустріальних країнах. Слід зазначити, що ці інституційні інновації виявилися успішними навіть в умовах недосконалого ринку перехідного періоду. Китаю вдалося досягти безпрецедентно високих темпів зростання ВВП за останні двадцять років, водночас значно розширивши експорт готової продукції. І це значною мірою завдяки створенню системи організаційних інновацій.

Китаю вдавалося тривалий час залишатися на шляху сталого зростання, як у період радикального реформування національної економіки, так і в сучасних умовах світової економічної кризи. Інноваційний процес залучає багатьох учасників зі своїми цілями та їхніми організаційними структурами для їх досягнення. Звідси множинність організаційних форм інноваційної діяльності: від підприємницьких інкубаторів, які допомагають у реалізації підприємницьких проектів на початковому етапі існування компанії, до стратегічних альянсів з метою реалізації комплексних інноваційних проектів. У найзагальнішому вигляді всі організаційні структури інноваційної діяльності можна розділити на три групи:

- наукові організації, що створюють і впроваджують інновації;
- ринкові суб'єкти інноваційної діяльності, які вдосконалюють, виробляють і впроваджують інновації;
- організаційні структури для інтеграції науки і виробництва, які зменшують Китай зумів забезпечити безпрецедентно високі темпи зростання

ВВП за останні двадцять років, при цьому значно розширивши експорт готової продукції від створення ідеї до її практичного використання («наука» парк», «технополіс», «технопарк», бізнес-інкубатор тощо)

Важливою відмінною рисою кластерів у різних моделях виробничої, коопераційної та інших взаємодій суб'єктів господарювання є фактор інноваційної спрямованості. Як правило, кластери формуються там, де можливе інноваційне оновлення обладнання чи технології з подальшим виходом продукції на нові ринки. Тому багато країн все частіше використовують кластерний підхід у розвитку найбільш перспективних напрямків і форм підприємницької діяльності, у формуванні національних інноваційних систем.

Практика формування кластерів у Китаї значно випереджає їх теоретичне обґрунтування: у китайських учених немає єдиного підходу до визначення кластерів; досі немає конкретних методик виявлення кластерів та розробки механізму їх підтримки на регіональному рівні; незрозуміло, яку модель кластерної політики слід використовувати – ліберальну чи дирижистську.

Це передбачає вирішення найважливіших завдань конкретних досліджень у рамках кластерного підходу, зокрема [51]

- розробка методології оцінки розвитку кластерів регіону та їх ролі у підвищенні конкурентоспроможності регіону;
- виявлення потенційних кластерів та розробка механізму їх підтримки.

Китайські кластери є типовими промисловими кластерами, які за своєю природою ідентичні китайським виробничим компаніям. Окремі регіони та промислові міста спеціалізувалося на виробництві окремих товарів і стало світовим центром виробництва в цих областях. Більшість промислових кластерів походить з Китаю спонтанно, як і в багатьох інших країнах. Але уряд, особливо місцева влада, надавали всіляку підтримку процесу їх розвитку.

Китайські кластери працюють переважно у трудомістких галузях виробництва, у них низька додана вартість.

За даними Китайської академії соціальних наук і рейтингу 100 найбільших промислових кластерів Китаю, кластери характеризуються [36]:

- нерівномірність географічного розміщення, характерна для промислових кластерів по Китаю: близько 80% кластерів розташовані в прибережних провінціях;

- прибережні промислові кластери спеціалізуються на широкому асортименті продукції, а центральні та західні регіони спеціалізуються на продукції переробної промисловості (переробка сільськогосподарської продукції, ІТ та виробництво електромобілів);

- більш успішні промислові кластери стають все більш і більш професійними високі технології;

- переважна більшість представників кластеру дрібні компанії, в яких працює до 60 осіб, тоді як великі компанії мало.

Дані детального дослідження показують, що 70% респондентів у швейній промисловості є малі підприємства.

Основні причини створення успішних кластерів у Китаї [50]:

- 1) політика відкритих дверей і реформи. Майже всі кластери були створені після відкриття Китаю. Реформи та політика відкритих дверей забезпечили макроекономіку середовище, яке дозволило приватному сектору розвиватися та залучати іноземні інвестиції. До реформи всі приватні компанії були офіційно заборонено. Крім того, ринковий дефіцит товарів - внаслідок планова економіка, сприяла необхідності заповнення цих прогалін, що послужило вагомою причиною існування численних кластерів, що виникли після короткого проміжку часу;

- 2) глибока історія промислової чи комерційної діяльності в певному секторі, що стало основою для створення багатьох китайських кластерів. Важливу роль у формуванні кластеру зіграла передача накопичених знань і

навичок підприємців у сфері виробництва та торгівлі, а також традиції з покоління в покоління через родинні зв'язки;

3) близькість до основних місцевих ринків та інфраструктури. Більшість кластерів розташовані в прибережній зоні, поблизу міжнародних ринків або місць близькість до основних залізниць, автомобільних доріг і портів. Ось ця перевага особливо важлива для експортоорієнтованих кластерів;

4) прямі іноземні інвестиції та діаспори, зосереджені переважно у східних регіонах країни - дельти річки Чжуцзян, в районах Дунгуань, Хуейчжоу і Шеньчжень. Економікою цих кластерів керують переважно закордонні китайці іноземні компанії;

5) дешеві природні та людські ресурси, що особливо важливо для кластерів, використання природних ресурсів (переробка морепродуктів, фруктів, різьблення по каменю, аквакультура, кераміка та меблі);

6) допомога держави в переміщенні промисловості в країну. Останнім часом через зростання витрат, існує обмеженість земельних ресурсів і тісноту населення. Через екологічні вимоги багато прибережних кластерів почали переміщатися вглиб країни. Деякі кластери в центральних і західних областях сформувалися в результат таких переказів. Цьому сприяла продумана державна політика, але такі рухи в основному базуються на ринковому виборі, в якому уряд значною мірою відіграє сприяючу роль;

7) підвищення ефективності та зменшення бар'єрів входу. У багатьох китайських кластерів, компанії працюють у різних сегментах виробництва, а також у суміжні галузі. Відповідно, працюють добре ланцюжки вартості та виробничі мережі з ефективним розподілом праці;

8) ефективна підтримка місцевого самоврядування. Більшість китайських кластерів отримати допомогу та підтримку з боку органів влади, яким спрямована державна допомога на вже існуючі кластери, які почали приносити відчутну користь.

Саме підтримка кластерів китайських урядових органів влади має на меті:

- створення інфраструктури. Китайський уряд надає пріоритет доріг, води, електрики та телефонних ліній і засновує спеціалізовані ринки або промислові парки для сприяння бізнесу;
- встановлення стандартів якості та контролю (багато кластерів виграли від взаємодії з державними підприємствами та залучення іноземних інвестицій, що створило основу для розвитку кластерів і забезпечило їх важливими технологіями);
- інноваційна та технологічна підтримка з боку освітніх і наукових, а також державних установ (крім дій уряду, університети та дослідницькі установи також надають підтримку інноваціям і технологічній модернізації в кластерах. У випадку кластера Веньчжоу університет Веньчжоу відіграв важливу роль у підтримка технологічних інновацій у взуттєвих та інших кластерах Центр зосереджений на розробці «зелених» продуктів, технології виробництва чистої шкіри та інших високотехнологічних дослідженнях у сфері виробництва шкіри);
- пільгова політика та фінансова підтримка. Місцева влада надає певні стимули, включаючи землю, зниження або звільнення від податків, а також доступ до кредитів і позик для залучення кваліфікованих компаній до кластерів.

Політика підтримки кластерів у Китаї дещо відрізняється від більш загальних інструментів підтримки МСП. Фактично застосовуються найпоширеніші кластерні політики, такі як надання послуг, консалтингові та навчальні компанії, вдосконалення спеціалізації та кооперації малих і середніх підприємств, технологічне оновлення та допомога у виході на міжнародний ринок. Проте ці інструменти також пов'язані з іншими економічними та соціальними програмами, пов'язаними з містобудуванням та створенням умов для промислового розвитку. Насправді місцеві промислові агломерації використовуються як інструменти розвитку в Китаї більшою мірою, ніж в інших країнах, що розвиваються, стимулюючи зростання в багатьох областях.

За глобальними кластерними тенденціями, азіатські країни спрямовуються на перетворення кластерів з індустріальних в інноваційні, тоді як в Європі спостерігається зсув у бік більш спеціалізованих або цільових підходів, таких як інтернаціоналізація.

3.2. Інституційні аспекти створення та розвитку кластерів в Україні

Диференціюючими чинниками, з точки зору інституційної теорії, є наявність інституційної теорії, інституційні форми угоди, просторовий і технологічний розподіл організації, неформальні норми регулювання та організації, культура. Інститути — це механізми, створені індивідами для структурування навколишнього економічного та соціального середовища. Інститут демонструє окремі аспекти природоохоронної діяльності та організовує спільні заходи. Вони сприяють прямому навчанню з досвіду, полегшують спілкування, що є важливим для отримання досвіду від інших [14].

Загалом в Україні існує три основних типи кластерів [15]:

- кластери регіонально обмежених форм економічної діяльності в суміжних галузях пов'язані зі спеціалізованими науковими установами (НДІ, університети тощо);
- кластери з вертикальними виробничими зв'язками в невеликих сферах діяльності, сформовані навколо головних компаній або мережі головних компаній, включаючи процеси виробництва, закупівель і продажів;
- промислові кластери – це різні види виробництва з високим ступенем агрегації.

Стан інституційного середовища кластера визначається не лише базою існуючих інституцій, а й наявністю різних типів економічної організації та локалізації.

Існує багато визначень кластерної політики, багато з яких сформульовані нечітко, неточно. Державна кластерна політика – це сукупність

методологічних підходів і практичних основ галузевої кластеризації, розроблених і прийнятих державою у вигляді відповідних рішень, а також комплекс різноманітних заходів щодо реалізації кластерних рішень.

Головним результатом, який очікується від реалізації кластерної політики має бути підвищення конкурентоспроможності компаній, які входять до певного кластеру і, як наслідок, економіки конкретної країни в цілому. Таким чином, метою державної підтримки кластерів має бути забезпечення їх розвитку з урахуванням цілей ширшої соціально-економічної системи (промисловості та держави). Розвиток кластерів за умов глобалізації є ресурсом підвищення конкурентоспроможності економіки країни, збільшує потік інвестицій та інновацій.

Варто виділити нову, найбільш значущу в сучасній дійсності модель функціонування кластера, яка полягає в тому, що частина компетенції виробника в технологічному плані виділяється з одного сектора і передається в інший (рис. 3.1).

Це забезпечує швидку передачу накопиченого досвіду від одного учасника до іншого через впровадження стійких відносин співпраці. Враховуючи нову концепцію, опис кластерної перспективи враховує три фактори: локалізацію, технологію та інституції. Кластер, що працює в рамках такої моделі, називають інноваційним. Її основним елементом є завдання передачі міжгалузевої, між бізнесової компетенції.

Використання цього методу дає змогу ідентифікувати підприємства в кластері з урахуванням інституційного та технологічного рівнів виробництва. Оскільки рівень конкуренції для галузей на нижчому рівні розвитку зростає, вона стає все більш інтенсивною з галузями на вищому рівні. Чим вищий рівень, тим більш організована і структурована конкуренція в межах одного рівня, тим менше ціновий характер і значною мірою технологічний характер.

Рис.3.1. Інституційно-технологічна модель функціонування кластеру [13]

Головною метою української програми підтримки кластерів має бути сприяння розвитку та зростанню зайнятості в кластерах, які характеризуються високим інвестиційним потенціалом та потенціалом розвитку. Це фінансування буде забезпечено шляхом ініціювання та підтримки інноваційної діяльності та процесів інтернаціоналізації в кластерах на основі співпраці всередині кластерів.

Пропонована програма має ґрунтуватися на таких принципах [18]:

– Програму слід розглядати як частину комплексної стратегії підвищення конкурентоспроможності. Це не повинно бути заміною реформи. Кластери повинні використовувати як тестову лабораторію та каталізатор реформ у бізнес-середовищі. У програму має бути вбудована ефективна функція надання рекомендацій щодо розвитку політики.

– Цільовий підхід: з огляду на обмежені фінансові ресурси, фінансування має бути зосереджено на вузькій групі секторів та кластерів, які мають високий потенціал розвитку та можуть зробити значний внесок у виконання програмних завдань.

– Запровадити підхід «знизу вгору»: програмі необхідно бути структурованій «знизу вгору».

– Процедура відбору повинна забезпечити доступність для нових і наявних кластерів, які задовольняють вимогам програми та виражають бажання брати участь. Критерії відбору слід розробляти у тісному партнерстві зі зацікавленими сторонами з приватного та громадського секторів.

– Підхід, орієнтований на приватний сектор: рушійною силою розвитку кластерів має бути приватний сектор. Програма створена для створення відчутних переваг, які мотивують кластери.

– Приватний сектор, який спів фінансує його діяльність. Участь уряду в програмі є ключовою для залучення компаній до участі. Проте уряд має відігравати роль каталізатора та учасника, а не лідера.

– Децентралізація: враховуючи регіональне вимірювання кластерів, програма має зосереджуватися на децентралізації.

– Для охоплення повного життєвого циклу кластерів рекомендується використовувати поетапний підхід, що враховує різні етапи розвитку кластерів. Різні рівні зрілості кластерів вимагають різних форм підтримки. Програма повинна мати гнучкість для адаптації до різних потреб та передачі здобутого досвіду між залученими кластерами.

– Регулярний моніторинг впровадження програми та її впливу на цільові кластери: кластери повинні підтримуватися в обмін на досягнення чітких цілей, пов'язаних із впровадженням програми, її результатами та позитивним впливом реалізації програми.

– Низький адміністративний тягар: Програма має накладати мінімальний адміністративний тягар на своїх учасників, не порушуючи вимог моніторингу.

– Пам'ятаючи про ці принципи, програма підтримки українських кластерів має бути зосереджена на розбудові та посиленні інституційної спроможності обмежених територій.

– Кількість структур управління кластером на регіональному рівні. Це сприятиме розвитку інноваційної діяльності та інтернаціоналізації окремих кластерів.

– Співпраця в рамках цих кластерів.

Враховуючи досвід Львівського ІТ-кластеру, а також передові міжнародні практики, програма має підтримувати структури управління кластером, що надають наступний спектр послуг та заходів:

– Інформаційні платформи, платформи для пошуку партнерів і співпраці (наприклад, регулярне поширення маркетингової інформації та інформації, пов'язаної з розвитком технології, події в мережах, робочі групи).

– Розширення підприємницької діяльності та залучення до міжнародних ринків (такі як участь у виставках та ярмарках, організація заходів для пошуку комерційних партнерів, розвиток експортних мереж, впровадження єдиної процедури для потенційних клієнтів, проведення кампаній для залучення інвестицій з метою створення вартості, участь у

міжнародних проектах, установлення партнерських зв'язків з зарубіжними кластерами).

- Розвиток та покращення відповідних навичок і компетенцій (наприклад, шляхом впровадження нових навчальних програм, організації обміну досвідом та професійних стажувань, проведення ярмарків вакансій, сприяння співпраці між компаніями та навчальними закладами).

- Підтримка стартапів та інноваційних проектів (наприклад, ідентифікація потенційних партнерів та джерел фінансування для спільних інноваційних та науково-дослідницьких проектів, запуск інкубаторів або акселераторів, ініціативи з міцнішого зв'язку між академічним та промисловим секторами).

- Ініціація спеціалізованих інфраструктурних проектів (наприклад, концепції бізнес-інкубаторів, наукових та промислових парків).

Ключовою функцією є координація діяльності всередині кластера, яка передбачає багатозадачність:

- оптимізація та підвищення рівня спеціалізації учасників кластеру за окремими технологічними напрямками;

- забезпечення учасникам економічних кластерів гнучкості та швидкості взаємодії в рамках існуючих виробничих ланцюгів;

- підвищення якості виробленої продукції за рахунок удосконалення технологічних процесів, які реалізують учасники економічного кластеру.

Одночасно, тісна співпраця учасників кластера може призвести до втрати незалежності та активності на ринку. Щоб уникнути цього, вони використовують кластерні стратегії, розроблені в центрах ділової активності, які вже засвідчили свою силу та конкурентоспроможність на світовому ринку. Одночасно проводяться заходи щодо підтримки існуючих кластерів, створення нових кластерів та мереж компаній, які раніше не взаємодіяли між собою.

Виникла нагальна потреба у визначенні ролі українського уряду у створенні нових ринкових ланцюжків на основі кластерної моделі [18]:

1. Уряд не повинен брати пряму участь у кластерних ініціативах. Він має діяти як каталізатор або посередник, який стимулює розвиток кластерних та інноваційних процесів.

2. Політика уряду має бути зосереджена на поступовому пристосуванні ініціатив кластерів, що розробляються, до сфер дослідження ринку та технологій у Бецаласі.

3. Наслідком кластерної політики уряду є взаємодія дослідників, ділової сфери життя та громадських організацій, метою якої є створення платформи для конструктивного діалогу щодо розробки інноваційної таблиці на основі кластерної моделі доставки.

4. Кластерна економіка – це динамічний процес багатьох соціально-економічних факторів і завдань, який наповнений структурами

На даному етапі важливим завданням є вивчення досвіду створення кластерів як у світі, так і в регіонах України з метою прийняття рішень у центрі та регіонах, нормативно-правового забезпечення організації та функціонування. від кластерної економіки.

3.3. Розробка пропозицій щодо функціонування вітчизняних кластерів

Україна має чудове геостратегічне положення в центрі Європи, зосередивши на своєму територіальному значенні транспортні комунікації та міжнародні морські шляхи. Завдяки своїм виробничим ресурсам, фізико-географічним характеристикам та іншим можливостям Запорізька область також має чималий потенціал. У цьому розділі ми спочатку розглянемо шляхи, якими піднялася українська економіка в епоху кластерної глобалізації, а потім узагальнимо результати масштабного дослідження можливості кластеризації

економіки Запоріжжя. регіону, розвиток його бізнес-інфраструктури з включенням кластерної складової.

У концепції інноваційного розвитку, розробленій Європейською Комісією, у зв'язку з розширенням Європейського Союзу визначено пріоритетний курс державної політики у сфері економічного розвитку, заснованого на інноваціях та знаннях. У ньому серйозна увага приділяється створенню, безпосередньо на регіональному рівні, спеціальних організацій з підтримки інновацій – бізнес-інкубаторів, технопарків, технологічних центрів і окремих кластерних об'єднань.

Перші спроби впровадження кластерної моделі в Україні були на підприємствах Хмельницької області. Вони розпочалися у 1998 р. Показано, що формування сучасних партнерських відносин між місцевою владою, діловими колами, освітніми та науковими установами та громадськими організаціями є далеко не простим процесом. Проте досвід їх розвитку на Поділлі, а потім і на Прикарпатті та Поліссі підтвердив помітність та ефективність зусиль, спрямованих на просування в економічну практику України інноваційних виробничих систем – інноваційних кластерів.

Вони на практиці підтвердили, що конкурентоспроможність – це не статичний стан компанії, регіону чи галузі, а динамічний процес реалізації зусиль щодо підвищення продуктивності за рахунок більш ефективного використання ресурсів територій, регіонів та їх кластерів. Сьогодні в Україні майже в кожній області вживаються заходи щодо реалізації кластерних ініціатив щодо формування промислових кластерів навіть без затвердженої національної кластерної стратегії.

Найважливішими невідкладними завданнями є проведення адміністративної та регіональної реформи, посилення дебюрократизації державного апарату та підтримка розвитку підприємництва, сприяння створенню малих та середніх компаній та всіляка підтримка корисних ініціатив знизу.

Зусилля Асоціації (ПП) «Поділля Перший» (м. Хмельницький) розпочато в Україні з просування технології відродження економіки регіонів за рахунок їх внутрішніх ресурсів, використовуючи всі можливі чинники, що дозволяють підвищити конкурентоспроможність регіону. регіональна та національна економіка.

Члени виконавчого комітету асоціації ПП зробили все можливе, щоб показати, що неформальні кластери, виявлені та зміцнені в цьому районі, є не лише концентрацією місцевої промисловості, але й уособлюють появу нових форм соціальних і трудових відносин і зв'язків. реальна взаємодія між місцевими компаніями та між ними та їхніми родичами, залученими до установ та інститутів.

Розвиток кластерних програм на Поділлі переконливо продемонстрував унікальність кожного кластера та підтвердив наявність ключових вимог до них, а саме:

- кластери повинні бути орієнтовані на інновації як основу свого розвитку;
- кластери повинні максимально ефективно використовувати досягнення інформаційно-комунікаційних технологій;
- кластери - це саме те, що потрібно в економіці знань, і вони повинні розвивати навички та підприємливість інтелектуального потенціалу робочої сили суспільства.

Підсумовуючи, перші етапи кластеризації української економіки неможливо не вплинути на загальне становище країни у світовій економіці.

У вересні 2008 року Міністерство економіки України розробило концепцію створення кластеру в Україні та відповідно підготувало проект розпорядження Кабінету Міністрів для її прийняття, який знаходиться на стадії прийняття.

Метою даної концепції є встановлення загальних принципів створення, функціонування та розвитку кластерів як нових виробничих структур, відмінних від асоціацій, корпорацій, консорціумів і концернів. Ці принципи є

важливими для фінансового планування в Україні. Кластери вирізняються своєю територіальною локалізацією та поєднанням кооперації та конкуренції між підприємствами, які входять до їх складу. Вони об'єднують різні суб'єкти господарювання, починаючи від дослідження ринку до виробництва і реалізації продукції, з можливістю підтримки під час експлуатації. Україні рекомендується розпочати підтримку кластерів шляхом запуску обмеженої кількості пілотних проектів і розробити масштабну програму фінансування.

Такий підхід дозволить мінімізувати час на підготовчий аналіз перед реалізацією програми та сприятиме прискоренню процесу залучення учасників до розвитку кластерів. Пілотні ініціативи, які принесуть відчутні переваги, можуть стати основою для подальшого масштабування кластерного руху. Для досягнення успіху в розвитку кластерів також необхідно забезпечити підтримку та мотивацію зацікавлених сторін, щоб отримати необхідний досвід та врахувати їх потреби та вимоги.

Пілотні кластери повинні продемонструвати значний потенціал щодо інтернаціоналізації, залучення інвестицій, просування/диверсифікації експорту, створення робочих місць, професійного розвитку, інновацій та модернізації. Крім того, вони повинні мати достатню критичну масу та географічну концентрацію для створення синергії та залучення інвестицій. Збалансоване поєднання малого і середнього

Міцною основою для функціонування кластеру стануть компанії та великі регіональні формувальні компанії. Зусилля спрямовані на підтримку кластеру, який зосереджений переважно у великих державних компаніях і не має достатньої кількості інноваційно-орієнтованих компаній

Малі та середні підприємства або галузі, чії підприємства географічно розосереджені, навряд чи матимуть очікуваний вплив. У цих випадках більш перспективними є заходи з інших сфер політики (наприклад, модернізація, приватизація, регіональна, галузева політика).

Розвиток кластера також передбачає наявність спільних інтересів і готовність його учасників до співпраці. Успішні кластери характеризуються

спільними проблемами та можливостями (наприклад, з точки зору технології чи маркетингу) і різноманітні формальні та неформальні відносини, засновані на діалозі та довірі.

Політичне рішення Міністерства економічного розвитку і торгівлі України буде визначальним для впровадження програми підтримки кластерів в країні. Наступним кроком можна провести робочу зустріч з зацікавленими сторонами (представниками приватного/державного сектору та наукового середовища), з метою підвищення їх обізнаності та обговорення основних аспектів та механізмів програми. Робоча зустріч також надасть можливість оцінити зацікавленість потенційних учасників у програмі.

На основі цих обговорень програму буде вдосконалено й доопрацьовано. Далі, паралельно з попередніми кроками або навіть одночасно, можуть розпочатися переговори з міжнародними організаціями щодо фінансування програми підтримки кластерів. Багато країн Східної Європи отримали підтримку від міжнародних організацій, які надали фінансову та технічну допомогу для подібних програм. Після залучення необхідних фінансових ресурсів можна приступити до відбору нових регіональних пілотних кластерів. Зацікавлені кластери, що відповідають встановленим критеріям, будуть запрошені висловити свою зацікавленість та подати заявку на отримання фінансування в рамках конкурсу.

З метою нагляду за проведенням конкурсу та відбору кластерів для фінансування в рамках програми розвитку кластерів може бути створена рада директорів, яка буде складатися з експертів і представників приватного сектору, уряду та наукового середовища.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі досліджено питання досвіду країн Азії в напрямку розвитку кластерів: можливості для України.

У першому розділі визначено питання кластерів як рушійної сили економічного розвитку в умовах глобалізації. Сформовано цілі, види та завдання функціонування кластерів. Розглянуто основні аспекти розвитку транснаціональних та транс-регіональних кластерів.

Кластери є ефективним інструментом соціально-економічного розвитку та фактором підвищення інноваційної та інвестиційної активності як для самих учасників кластера, так і регіонів, на території яких вони знаходяться. Однак, слід зазначити, що в сучасному світі країни використовують кластери не тільки як інструмент регіональної політики для вирішення локальних соціально-економічних проблем, а й як активний механізм інтеграції національних виробників у світові ланцюжки доданої вартості, що сприяє досягненню глобальної конкурентоспроможності у стратегічній перспективі.

У другому розділі виконано дослідження азіатського досвіду створення та розвитку кластерів як складової спеціальних форм організації інноваційної діяльності. Розглянуто особливості вітчизняного досвіду функціонування кластерів. Визначено особливості міжнародного досвіду щодо застосування інструментів підтримки створення та розвитку кластерів.

До рис схожості Азіатського та Західноєвропейського регіону, можна віднести активність державної ініціативи щодо розвитку кластерних формацій. Державні органи в країнах Азіатського регіону вважають необхідним активно і цілеспрямовано розбиратися у процесах, що відбуваються в економіці своїх країн, намагаючись надати їм захист від небезпечної конкуренції з боку виробників іноземних товарів та допомогти в експансії на зовнішні ринки. Такий акцент можна вважати однією з складових специфіки державної економічної політики в Азіатському регіоні, в якому

країни вели активну боротьбу за зайняті "сфери" на світових ринках через інтенсивний розвиток досить конкурентоспроможних кластерів.

У третьому розділі кваліфікаційної роботи розроблено рекомендації щодо впровадження кластерів в економіку України за рахунок становлення нормативно-правового забезпечення функціонування кластерів за досвідом країн Азії. Розроблено основні інституційні аспекти створення та розвитку кластерів в Україні.

Наприкінці перехідного періоду Україна втратила більшу частину національного промислового виробництва і, що особливо болісно, найцінніші людські ресурси, тобто сучасних, висококваліфікованих, інтелектуальних, технічно грамотних фахівців, які володіють зовсім іншими технічними навичками.

Цього разу економічний ландшафт країни сповнений руїн промислових комплексів минулої епохи. У містах та в околицях міста по всій Україні можна зустріти житлові масиви багатоквартирних будинків середнього класу, яким уже близько двох років можна зазирати. Важко залишатися пасивним свідком занепаду дому і того, що треба впорядкувати, жалюгідного стану ринку праці.

Ситуація в економіці країни погіршилася понад міру, продовження усунення недоліків нашого суспільства може призвести до незворотних наслідків для держави та прилеглих до неї територій.

У цьому контексті виникла нагальна потреба у формуванні нової державної політики, заснованої насамперед на закріпленні ролі регіонів та створенні нових мережевих структур виробничих систем – інноваційних кластерів.

Найважливішими невідкладними завданнями є проведення адміністративної та регіональної реформи, посилення дебюрократизації державного апарату та підтримка розвитку підприємництва, сприяння створенню малих та середніх компаній та всіляка підтримка корисних ініціатив знизу.

З огляду на поточну економічну ситуацію, терміново необхідно, щоб результати програми фінансування стали відчутними якомога раніше. Тобто час, витрачений на підготовчий аналіз перед початком реалізації програми, має бути мінімізовано. Розвиток кластера – це процес залучає значну кількість учасників і яку необхідно прискорити. Пілотні ініціативи, які створюють відчутні переваги, можуть зробити важливий внесок у масштабування.

Розвиток кластера також передбачає наявність спільних інтересів і готовність його учасників до співпраці. Успішні кластери характеризуються спільними проблемами та можливостями (наприклад, з точки зору технології чи маркетингу) і різноманітні формальні та неформальні відносини, засновані на діалозі та довірі.

Кластерний підхід може вирішити низку серйозних проблем, пов'язаних зі структурними реформами в Україні в короткостроковій та довгостроковій перспективі.

Досвід показує, що в багатьох розвинених країнах для досягнення певних цілей кластерів визначають наступне:

- кластери виступають чинником відновлення економіки міста (комерційна концентрація, унікальні стратегії);
- розвиток кластерів є пріоритетним для піднесення високотехнологічних виробництв (окремі штати у США, деякі країни Європейського Союзу, а особливо скандинавські країни);
- кластери сприяють активізації підприємницької діяльності в кризових регіонах (наприклад, виробництво кераміки та будівельних матеріалів в Японії, виробництво меблів у Китаї);
- кластери забезпечують розвиток експорту промислової продукції (у Новій Зеландії, Китаю та Японії);
- кластери створюють унікальні умови для підготовки висококваліфікованих спеціалістів поза професійним навчанням (обмін досвідом, спільні кластерні навчальні центри).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амоша А.І., Большаков В.І., Мінаєв А.А. Українська металургія: сучасні виклики та перспективи розвитку. Донецьк: НАН України, Ін-т економіки промисловості. 2018. 114 с.
2. Бубенко П.Т. Інституційна динаміка просторової організації економічного розвитку: монографія. Харків: ХНАМГ. 2018. 295 с.
3. Бутко М. П., Самійленко Г. М. Кластерний підхід до розвитку базових галузей регіональної економіки в сучасних умовах: монографія / під заг. наук. кер. д-ра екон. наук, проф. М. П. Бутка. Ніжин: Аспект-Поліграф, 2012. 372 с.
4. Варналій З.С., Кузнецова І.С. Державна регуляторна політика у сфері малого підприємництва: монографія. К.: НАН України, Ін-т екон. прогнозування, 2021. 104 с.
5. Вольфганг П. Кластерна модель регіонального розвитку. Перспективні дослідження. 2019. № 2. С. 33–39.
6. Вольчик В. В. Інституційна та еволюційна економіка. К.: КПІ. 2019. 228 с.
7. Геєць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку: монографія. К.: Ін-т економіки та прогнозування, 2019. 836 с.
8. Дренєв Я.М. Кластерний підхід до економічного розвитку територій. Практика економічного розвитку територій: досвід ЄС та Азії К.: НАН України, Ін-т екон. прогнозування, 2019. С. 20-23.
9. Миролубова Т.В., Афоніна А.Г. Економічний зміст та механізм управління розвитком кластерів у регіональній економіці: монографія. К.: КНДУ, 2018.
10. Національна програма кластерного розвитку до 2027 року. Концепція, орієнтири розвитку, рекомендації. *Industry4Ukraine*. 2020. С. 74.
11. Оніпко Т. А. Інноваційні кластери у розробках скандинавської школи кластерної теорії. Бізнес-інформ. 2017. № 8. С. 22–28.

12. Примостка О. О. Методологічні підходи до побудови кластерної моделі в регіональній політиці ЄС. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2016. Вип. 18. Ч.2. С. 150-153.
13. Про кластери в Україні та світі. Ми – херсонці. Бізнес-асоціація. 2019. 10.04. URL: <http://business100.ks.ua/pro-klasteri-v-ukrayini-ta-sviti/> (дата звернення: 25.03.2020).
14. Сагірова А. С. Кластерна модель економіки: світовий досвід та перспективи України. Вісник Приазовського державного технічного університету. Сер. Економічні науки. 2017. Вип. 34. С. 97-102.
15. Самійленко Г. Кластерні структури регіонів України: теоретичні аспекти, проблеми та перспективність практичної реалізації. Проблеми і перспективи економіки та управління. 2019. №1. С. 155-165.
16. Соколенко С. І. Кластери в глобальній економіці: монографія. Київ: Логос, 2004. 848 с.
17. Талавіра Д. В. Кластерний розвиток в сучасний період глобалізації – Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2020. 259 с. – (VIII Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасна фінансова політика України: проблеми та перспективи»). – (8).
18. Федотова Ю. В. Роль органів державного управління у здійсненні процесів кластеризації на макро- та мезоекономічному рівнях. Комунальне господарство міст. Науково-технічний збірник. 2014. №113. С. 240-244.
19. Шпак Ю. В. Кластерний підхід в управлінні територіальним розвитком України. *Регіональне управління та місцеве самоврядування*. 2020. URL: <http://customsadmin.umsf.in.ua/archive/2020/2/34.pdf>.
20. About Us // Suny College of Nanoscale Science and Engineering. URL: <http://www.cnse.albany.edu / AboutUs.aspx>.
21. Asheim B.. (1996), Industrial districts as ‘learning regions’: a condition for prosperity, *European Planning Studies* 4(4), pp.. 379–400..
22. Bergman E.M., Feser E.J. *Industrial and Regional Clusters: Concepts and Comparative Applications*. Regional Research Institute, WVU, 1999.

23. Brakman S., van Marrewijk C., (2013), Reflections on cluster policies, *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 6, 217–231..
24. Cluster internationalization. European Commission : web-site. URL: https://ec.europa.eu/growth/industry/policy/cluster/internationalisation_en (Last accessed: 14.02.2020).
25. Cluster programmes in Europe and beyond, European Observatory for Clusters and Industrial Change, May 2019, URL: <https://www.eucluster2019.eu/files/events/4538/files/eocic-cluster-programme-report-2905..pdf>
26. Cluster programmes in Europe and beyond. European Observatory for clusters and industrial change. 2019. May. P. 164.
27. Cluster programs in Europe: improving competitiveness and innovative capacities of regions. Clusterportal Baden-Württemberg: URL: <https://www.clusterportal-bw.de/en/cluster-policy/cluster-policy-in-europe/> (Last accessed: 25.01.2020).
28. Community Research and Development Information Service, Individual European Technology Platforms. URL: http://cordis.europa.eu/technology-platforms/individual_en.html.
29. Cooke P. (2001), Regional innovation systems, clusters and the knowledge economy, *Industrial and Corporate Change* 10 (4), pp.. 945–974..
30. Danish expertstopresentlatest e-bookat webinaron clusterdigitalisation. *European Cluster Collaboration Platform*. 2020. URL: <https://clustercollaboration.eu/news/danishexperts-present-latest-e-book-eccp-webinar-cluster-digitalisation>.
31. Davila T., Epstein M. J., Shelton R. Making innovation work: how to manage it, measure it, and profit from it. New Jersey: FT Press, 2012. 368 p.
32. Ekaterina Islankina & Thomas Wolfgang Thurner (2018): Internationalization of Cluster initiatives in
33. Emerging industriesand valuechains. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/growth/industry/policy/cluster/emerging-industries_en.

34. Enright, M. J. (2003).. Regional Clusters: What We Know and What We Should Know.. *Advances in Spatial Science*, 99–129.. doi:10.1007/978-3-540-24760-9_6..
35. EU Cluster Partnerships. European Cluster Collaboration platform : web-site. URL: <https://www.clustercollaboration.eu/eu-cluster-partnerships> (Last accessed: 22.03.2020).
36. Innovation policy of the future. Brussels, Belgium: LLC «Ernst & Young», 2011, 40 p
37. Porter M. E. Clusters and the New Economics of Competition / Michael E. Porter. – Кембридж: Harvard Business Review. 1998. 16 с.
38. European Cluster Collaboration Platform, URL: <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-organisations>
39. Innovation 2010. A return to prominence – and the emergence of a new world order: BCG report, April 2010 // The Boston Consulting Group. URL: <http://www.bcg.com/documents/file42620.pdf>.
40. Karpenko A., Sevast`yanov R. (2022). Development trends of the cluster movement in the economy of Ukraine. *Economic Herald of State Higher Educational Institution «Ukrainian State University of Chemical Technology»*, № 2, 2022.- С. 144-157.
41. Ketels C., Protsiv S., (2013), *Clusters and the New Growth Path for Europe*, WIFO, Vienna..
42. Ketels C. *Clusters, Cluster Policy, and Swedish Competitiveness in the Global Economy*. Västerås: PRINT Edita, 2009. 66 p. URL: <https://www.hhs.se/contentassets/f51b706e1d644e9fa6c4d232abd09e63/clustersclusterpolicyswedishcompetitivenessd6e53822.pdf>.
43. Ministry of Science and Technology of the People's Republic of China, *Science and Technology Programs*. URL: <http://www.most.gov.cn/eng/programmes1/index.htm>.
44. Porter M. (1998), *On Competition*. Harvard Business School Press: Cambridge MA..

45. Porter M.E. *On Competition* // Harvard Business School Press. 1998.
46. Rosenfeld S.A. Bringing Business Clusters into the Mainstream of Economic Development. *European Planning Studies* 5, 1. 1997. P. 3-23.
47. Sopoligová M., Pavelkov D. Cluster policy in Europe and Asia: A comparison using selected cluster policy characteristics. *International Studies*, 2017. № 10(3). P. 35-50.
48. World Economic Forum, <http://reports.weforum.org/>
49. The Project on Emerging Nanotechnologies. URL: <http://www.nanotechproject.org>.
50. Bortagaray I., Tiffin S. Innovation clusters in Latin America. Paper presented at 4th International Conference on Technology Policy and Innovation. Brazil, Curitiba. Aug. 28 – 31, 2000. 40 p. URL: <http://www.ic2.utexas.edu/ictpi/mirror/curitiba2000/papers/S11P01.PDF>
51. Lange A. et al. Next-Generation Clusters: Creating Innovation Hubs To Boost Economic Growth. Cisco White Paper Publ., 2010.
52. Innovation policy of the future. Brussels, Belgium: LLC «Ernst & Young», 2011, 40 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Коротка відомість про кластери України

Рис. А.1 – Візуалізована інформація про піонера кластеризації «Поділля Перший»

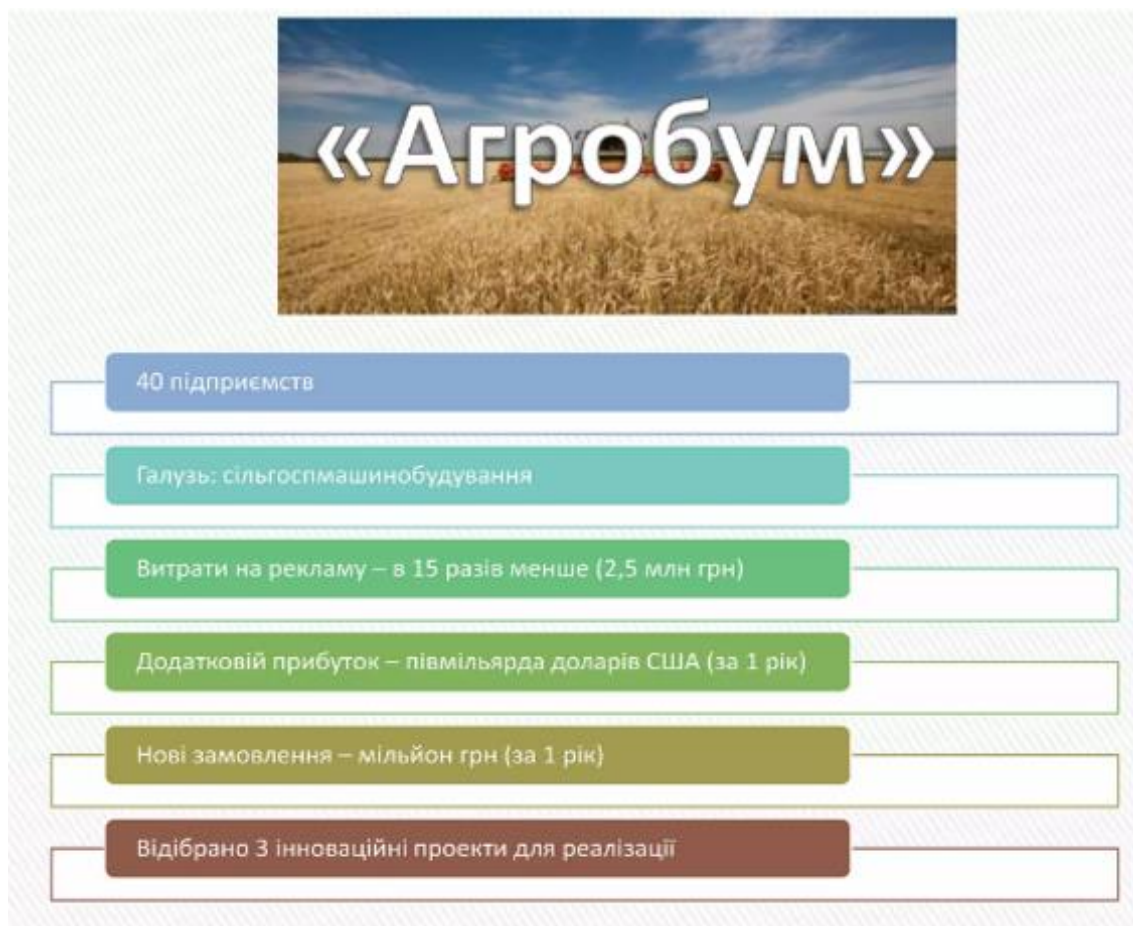

Рис. А.2 – Візуалізована інформація про кластер «Агробум»

Додаток Б

Перелік заходів для вирішення проблем під час створення кластерів

Для розв'язання проблеми щодо створення кластерів необхідно здійснити комплекс заходів щодо:

1. Внесення змін до **законодавства** щодо визначення поняття "кластер".
2. Проведення **інформаційної компанії** серед потенційних учасників та заінтересованих осіб щодо роз'яснення конкурентних переваг кластерів в умовах перехідної та ринкової економіки.
3. Сприяння реалізації проектів, спрямованих на **підвищення конкурентоспроможності** учасників кластера.
4. Сприяння підвищенню ефективності системи **підготовки кадрів** професійного та безперервного навчання.
5. Використання (створення) промислових парків і технопарків в якості **інфраструктури** для розвитку кластерів.

Рис. Б.1 – Тезовий перелік комплексних заходів